

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏՔ ՉԷ ԽԱԽՏԵԼ ԾԱՆՐՈՒԹԵԱՆ ԿԵԴՐՈՆԸ

Միջոցորտը ա՛յնքան ծանրաբեռնուած է տխեղծ ներգործութիւններով, և, այս պատճառաւ, հանրային ուշադրութիւնը այնպէս տարտղնուած է ներհակընդդէմ և կաշկանդիչ ուղղութեանց վրայ, որ կը մտածեմ թէ կրնայ նոյն իսկ բոլորովին աննշմար մնացած ըլլալ տխուր այն յեղաշրջութիւնը, որ սկսած է կատարուիլ մեր ազգային նուիրականութեանց ամենէն կենսական մէկ կէտին շուրջը:

Իբրեւ ժողովուրդ մը, որ կըրցած է իր անցեալին պաշտամունքը պարտադրել միշտ ինքզինքին՝ իր ապագային երկիւզած մտազբաւութեանը հետ, ջանացած և պարագայից ներած չափովը կարող եղած էինք զրեթէ շարունակ մեր ներկային տալ այնպիսի ընթացք մը, որ ընդհանուր առմամբ այդ երկու զգացումներուն տիրական ազդեցութեան ներքեւ կը շարժէր մեր հասարակական կեանքը: Թէ՛ մեր ընաշխարհին մէջ, և թէ տարաշխարհիկ այն թափառումներուն միջոցին՝ ուր հողմակոծած էր զմեզ բախտը, ա՛յդ էր եղած, յայտնապէս կամ լուրեւայն, մեր ազգային գոյութեան կանոնը: Մեր հին սրբութիւնները եղած էին ամէն ատեն մեր ազգային պաշտամունքին թերափները. մեր անցեալին մեծ և հզօր դէմքերը և դէպքերը կը լուսաւորէին միշտ մեր ապագայի ճամբան:

Բայց մինչ անհուն տաժանքներով ստացուած փորձառութիւնը սորվեցուցած պէտք էր ըլլալ այսօր մեզի թէ այդ կերպով է որ մենք, հակառակ քաղաքական պայմաններէ և ընկերային հանգամանքներէ յառաջ եկած անողոք դժուարութեանց, կարողացած ենք պահել մեր ազգային կեանքն ու դիմագիծը, ահա, մեր պատմութեան ամենէն տազնապալից անկիւնադարձերէն մէկուն վրայ, յանկարծ կը թունայ այսօր դարաւոր և հանրական ողջմտութեան այդ զգացումը մեր ազգային խղճատանքին մէջ, և կը թուինք թիկունք դարձնել այն սկզբունքներուն, որոնք մեր տոհմային ինքնութեան զսպանակիչ ոյժերն էին եղած ցարդ:

Զուգելով առ այժմ մի առ մի պարզել հոս ուժացումի այն բոլոր ձրգտումները, որոնցմէ ելած զաղջ շունչը վախ կայ որ վարակէ հետզհետէ հանրային մտայնութիւնը՝ ճակատագրօրէն ցաւաղին կացութեան մը ճամբուն մէջ դընելով մեր ազգային բարոյականը, կը փափաքինք այսօր իբրեւ օրուան հարց մատնացոյց ընել անոնցմէ մէկը միայն, այստանշական երևոյթ մը, որ, ի՛նչ ալ ըսեն կամ խորհին աւելի լաւատես մտածողներ, մեզի համար չի դադրիր մտահոգիչ ըլլալէ:

Ատիկա՝ անտարբեր այն վերաբերմունքն է, զոր շուրջ տասնեակ մը տա-

ըններէ ի վեր սկսած ենք զրեթէ ազգովին ցոյց տալ Սահակ-Մեսրոպեան տօնին հանգէպ :

Իրեւունք պիտի չունենայինք թերեւ մըղովիչ նկատել պարագան , եթէ ընդհանուր վիճակի մը մէկ կողմը կամ երեսը միայն եղած ըլլար ան , եւ բացատրուէր՝ առժամապէս հանրական դարձած կացութեան մը արտայայտութեամբ : Այդպէս չէ սակայն , որչափ որ երևոյթները կը ցուցնեն : Ազգային զգացումին շուրջ ընդհանուր ոգևորութիւնը չէ բնաւ որ կը պակսի : Չենք կորսնցներ որ և է առիթ . նոյն իսկ բռնազրօսօրէն պատեհութիւններ կը ստեղծուին յաճախ , անձնական կամ ընկերակցական այս ու այն պատճառներով կամ պատրուակներով , հայրենասիրական նպատակի շուրջը խմբելու համար սիրտերը , ու կը ներենք մեր խիղճին որ իբրեւ մշուշի մը մէջէն՝ մեր առջևէն անխօս ու զրեթէ անտես ստուերներու պէս անցնին երկու հոյակապ դուինները , որոնց մէջ սաղմնաւորուեցաւ ու մարմին առաւ առաջին անգամ ազգային փրկութեան խտէալը , մեր անցեալին ամենէն դժուարին ու նոյն ատեն ամենէն փառաւոր օրերուն :

Գաղութահայութեան համար խօսելով մասնաւորապէս , հաճոյքով միայն կարելի է դիտել անշուշտ թէ բոլոր հայ դպրոցներուն մէջ , ուր որ կան անոնք , և բոլոր միութեանց , ընկերակցութեանց և կազմակերպութեանց սրահներուն եւ ակումբներուն մէջ , որոնք բազմաթիւ են արդարեւ , տարին ի բուն կը սարքուին միշտ հանդէսներ կամ տօներ , կը կատարուին բանախօսութիւններ կամ դասախօսութիւններ . և սակայն չհանդիպեցանք տակաւին թղթակցութեան մը՝ որ և է թերթի մէջ , որ ըսէր մեզի թէ ի սիւրբ աշխարհի ցրուած հայութեան այս ինչ բեկորին կամ այն ինչ հատուածին մէջ հանդիսաւորուած է Սահակ-Մեսրոպեան անգղագական գոյզին տօնը , պատմելու համար հանրութեան՝ հայ դրականութեան երկու մեծ հիմնադիրներուն կեանքը , բացատրելու համար անոնց երկնած գաղափարին արժէքը , պարզելով անոնց կատարած գործին տարողութիւնը , ու պանծացնելով իրենց դերին չբեղ զեղեցկութիւնը՝ մեր ազգային եւ կրօնական , բարոյական և մտաւորական կեանքին , մեր զրական և կրթական և առհասարակ բովանդակ մեր տոհմային գոյութեան զարգացման և յառաջացման տեսակէտով :

Համիտեան ռէժիմի ամենէն խիստ օրերուն , Խորէն պատրիարք Աշրքեանի պաշտօնավարութեան միջոցին , երբ Վարդանանց տօնախմբութեան մասին զգուշութեանց հարկը հրամայական պահանջ դարձաւ ատեն մը , ինքնին շատ իմաստուն տնօրինութիւն մը եղաւ այն՝ զոր կատարեց ժամանակին ազգային կեդրոնական իշխանութիւնը , յանձնարարելով որ Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի յուլիսեան տօնը փառաւորուի ժողովրդական ոգևորութեամբ , եկեղեցական պաշտամունքէն վերջ դպրոցական հանդիսաւորութեամբ ևս պատուելով ազգային վերածնութեան մեծ առաջնորդներուն յիշատակը : Ազգային զգացումը վեր բռնելու դիտումով միայն տրուած այդ որոշումը ունեցաւ այն թուականին , ներկայէս իբր կէս դար առաջ , իր բարբար արդիւնքը . Թարգմանչաց Հինգշաբթին՝ առանց բնաւ մոռցնելու Վարդանանց Հինգշաբթին , ընդհակառակն աւելի սիրելի դարձուց զայն լուելեայն , ամենուն սրտին մէջ նորոգելով և կենդանացնելով միայն այն զգացումը թէ Սահակ-Մեսրոպեան ջանքերով հիմնուած եւ կերտուած զրականութեան ներշնչումովն էր որ ազգային դիտակցութիւնը պայծառացաւ այս ժողովուրդին կուրծքին տակ , ծրագրուած ուղղութեան մը ճամ-

բուն վրայ դնելով ազգային կեանքը, և դեռ կէս դար չանցած, իբրև համազարկի մը մէջ՝ պայթեցնելով անոր համայնական թափը, վարդանանց պոռթկումին մէջէն:

Միայն Ե. դարու հայութեան վրայ չէ սակայն անշուշտ որ կը ճշմարտուի այդ սկզբունքը. մեր պատմութեան ամբողջ ընթացքին մէջ ընդհանրապէս, մեր ազգային կեանքի ամէն շրջաններուն մէջ, այն բոլոր թուականներուն մասնաւորաբար՝ ուր ազգային միտքն ու կամքը ինքզինքնին յայտնեցին ինքնապահանութեան դիւցազնութիւններով, ազգային զգացումը միշտ ոգևորուեցաւ մեր քրիստոնէական գրականութենէն իր սնունդն ստացող համոզումներով եւ խանդավառութեամբ միայն. մեր մատենագրական շարժումներն էին միշտ որ նախապէս յարդարեցին զետիւր քաղաքական յեղաշրջումներուն. Սահակ-Մեսրոպի նայուածքն է որ կը ճառագայթէ մեր պատմութեան տասնեութը դարերուն՝ լոյսով և արիւնով ծիրաներփնուած երկայնքին վրայ, իրենց օրերէն մինչև մեր օրերը. իրենց տքնութիւններուն պտուղը, իրենց երազներուն մարմնաւորումն է ամբողջ այս ժողովուրդին կեանքը:

Այնքան ճիշդ է ասիկա, ու մեր հոգւոյն ներքին զգացումն ու խղճմտանքին վկայութիւնը այնքան անառարկելի կ'ընեն զայն որ, արդարև, տարօրինակ և անբացատրելի կը մնայ իրենց պաշտելի յիշատակներուն հանդէպ այդ տմոյն վերաբերութիւնը:

«Բայց ինչո՞ւ ուրեմն այդ կեցուածքը...» — Արդիւել սրտին՝ այս հարցումը, պիտի նշանակէր ծանրոց դնել զգացումներուն վրայ և անցնիլ:

Արդիական եղի հովի՞ր են արդեօք որ կը ձգտին մութին մէջէն անզգալիօրէն վարադոյր քաշել հոգևորականներու ձեռքով կատարուած մեծագործութեան մը արժէքին վրայ, թէ շեղ նկատումներ սկսած են դաւակցիլ իրարու՝ ուրիշ ոլորտներու մէջ փոխադրելու համար ազգին մտաւորական կեանքին ծանրակէտը:

Այս երկուքէն ո՞րը կամ անոնցմէ տարբեր ի՞նչ որ ալ լինի եղած զանցառութեան շարժառիթը, ահաւոր սխալ մըն է որ կը կատարուի ազգին պատմութեան վերաբերմամբ, և աններելի մեղք մը՝ ազգային բարոյականի սրբութեան դէմ: Խարդախել ազգի մը պատմութիւնը՝ պիտի նշանակէր այլասերումի տիղմին մէջ թաթխել անոր բարոյականը: Ո՞վ պիտի սիրտ ընէր յանձն առնել այդպիսի անարդ և անարդար զործ մը:

Հայ միտքին տօնը պէտք է կատարուի յիշատակի օրը անոնց՝ որոնք իրապէս առաջին սկսողներն ու մշակներն եղան հայութեան հոգեկան այդ զօրութեան. անոնց խնկելի յիշատակին շուրջը միայն պէտք է հաւաքուին ու կեդրոնանան ազգային մտաւորականութեան բոլոր զործօն ոյժերն ու արժէքները, անկէ՝ իբրև զերազոյն յարացոյցէ մը՝ ընդունելու համար անմահ օրինակի մը կենդանի ազդեռութիւնը: Հակառակ ընթացքի մը հետեանքը պիտի ըլլար խախտել ծանրութեան կեդրոնը:

Ազգին հոգևոր, կրթական, մտաւորական և բարոյական կեանքի վարիչներուն պարտքը պէտք է ըլլայ թոյլ չտալ որ ներկայ սերունդին սիրոյն առջեւ աղօտանան հայութեան փառքին և մեծութեան անփոխարինելի և երիցս սուրբ այդ դէմքերը, Սահակ և Մեսրոպ:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Այլակերպութեան Ֆոնին տաքիս խոսումներ

ԿՈՉՈՒՄԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆ Է

ՈՐ ԿԸ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾԷ ՄԱՐԴԸ

«Եւ արք երկու խօսէին ընդ նմա (Մովսէս եւ Եղիա)... Եւ առէին զԵղիցն զոր կատարելոց էր յերուսաղէմ» (Ղկս. Թ. 30):

1. Աւետարանական պատկերին այս պզտիկ զիծը ներշնչող է մեծավայելուչ նկարի մը չափ. խորհրդաւոր տեսարանի մը հաղորդած տարտամ տպաւորութեանց մէկ փշրանքն է ան, որուն մէջ կը շողայ, սակայն, լոյսի յստակ ճաճանչ մը:

2. Որ եւ է մարդ, որ եւ է գործիչ մասնաւոր, որ զաղափարի մը հետ կապած է իր կեանքը, կամ խտէալի մը նուիրած, պէտք է յաճախ ունենայ աղօթքի չափ լուրջ և ինքնամփոփ պահեր, որոնց մէջ կարենայ անդրադառնալ իր անձին ու գործին, իր պաշտօնին ու կոչումին վրայ, լուսաւորուելու համար իր պարտականութեան զգացումով: Հոգեկան այգիսի կացութեան մը անձնատուր եղողը իր մէջ յառաջ կը բերէ բարոյական այնպիսի պայծառութիւն մը, ուր կրնայ բովանդակապէս տեսնել ինքզինքը, իր էութեան ամենէն մթին խորքերուն մէջ. ըմբռնել իր թերութիւնները, և գիտակցիլ իր առաւելութիւններուն և ձգտումներուն: Ինքնամտածումի այդ բովանդակ հոգիին պայծառակերպութեան պահն է:

3. Այդ պահը ա՛յնքան աւելի հարազատ հանդիսաւորութիւնը կ'ըլլայ հոգիին, որքան աւելի հեռաւոր հորիզոնի մը վրայ կը բացուի վարագոյրը. որքան աւելի, անձին զգացումէն վեր՝ ցեղին զգացումը, անհատին հոգիէն վեր՝ համայնքին հոգին երևին հոն: Մեծ մարդիկը, մեծ գործիչները, իրենց ցեղին առաւելութիւններուն աւելի կամ նուազ փառաւոր խտացումներն են: Անձի մը նկարագիրը այնքան աւելի տոկոսն է կ'ըլլայ և գեղեցիկ, որքան աւելի

իր ցեղին առաքինութիւններն ու գեղեցկութիւններն են անոր բաղկացուցիչ տարրերը: Ճշմարտապէս մեծ կրնայ լինիլ ա՛յն անձը միայն, որ, իր կոչումին վրայ մտածած պահուն, կրնայ արթնցնել իր արեւուն մէջ նիրհող ազնուագոյն հին բնագոյները. որ կրնայ իր խղճմտանքին մէջ կենդանացած զգալ իր պատմութեան փառաւորագոյն տիպարները: — Հոգեբանական այդ օրէնքին համեմատ է որ Յիսուսի գիտակցութեան մէջ կը վերերեւին և իրեն հետ կը խօսակցին Մովսէս և Եղիա:

4. Ահա Յիսուսի յաւիտենական օրինակը, որ Թաւրթի բարձունքէն կ'աւանդուի մեզի:

Մովսէս և Եղիա. — օրէնքն ու նախանշանները: արդարութիւնը եւ համոզումն քաջութիւնը: Որպէսզի զաղափարական գործիչ մը կարենայ ընթանալ դէպի իր կոչումին վախճանը, պէտք է որ ունենայ այդ երկուքէն. պէտք է որ արդարութիւնը ուղղէ իր քայլերը, և անհեղձութիւնը թախք տայ իր հոգեւոյն: Այդ երկուքը ունեցող անձը միայն կրնայ իր վրայ փայլեցնել մեծ նկարագիրներու շքանորհքը, որ ազնուականութիւնն է սրտին և պայծառակերպութիւնը հոգիին. առանց անոնց, մարդկային կեանքը կը կորսնցնէ ամէն ինչ որ զաղափարական է իր մէջ, ու կը վերածուի անասնական վիճակի մը:

5. Վասնզի, ինչպէս ըսուած է, օրէնքը պարտականութեանց լոյսն է, և ո՛րչափ աւելի ունենանք այդ լոյսէն, ա՛յնքան աւելի ընդունակ կ'ըլլանք ճաննալու եւ կատարելու մեր պարտականութիւնները. ու օրէնք մը ա՛յնքան քաղցր է ու սրբազանցիկ, որքան աւելի բարոյական է անիկա: Կեանքին մէջ երկու բան կայ գեղեցիկ. աստեղագաղարկ երկինքը՝ մեր զըլխուն վերեւ, ու բարոյական օրէնքը՝ մեր ներսիդին: Արդարութեան սէրը բնատուր զգացում մըն է սրտին համար. հոգիին ջիղն է ան, եթէ հնար է այսպէս ըսել: Բայց ինչպէս առանց մարդանքի շուտով կը խանգարուի մարդուն ջղային կազմուածքը, նոյնպէս առանց օրէնքի շուտով կը խամբի արդարութեան զգացումը. ան է, օրէնքն է որ կը մտրակէ, կ'ուղղէ,

մշտական կանոնաւորութեան մէջ կը պահէ արդարութեան զգացումը: Որովհետեւ, մինչդեռ արդարութեան փափաքը անձնական զգացում մըն է, օրէնքը, ապրուած փորձառութիւններու՝ դատւած և ճշգրտւած նկատողութիւններու արդիւնք, հանրային սկզբունք մըն է, ժամանակի և ընկերութեանց չըջաններուն մէջէն յառաջացած, և մեծ միտքերու հաւանութեամբ կը ընթրուած:

6. Բայց ո՛չ արդարութեան սէրը և ո՛չ օրէնքին յարգանքը պիտի չարժէին յօշոնել, եթէ բան մը՝ բարոյական ուրիշ դժբախտութիւն մը չփոխարկէր զանոնք կեանքի: Այդ դժբախտութիւնն է անկեղծութիւնը, համոզումն քաջութիւնը: Սրաի անվերապահ յորդում, անիկա նախանձախնդրութիւն կը ստեղծէ հոն, ուր, առանց իրեն, մեռեալ տառ մը պիտի մնար օրէնքը. զիմադրութեան անընկճելի ոգի մը կը կազմէ հոն, ուր, առանց իրեն, լոկ բառ մը պիտի մնար արդարութիւնը. ու, առաքելութեան այլապէս ձևերուն տակ, փիլիսոփայ կ'ընէ մարդը բախտին դաժանութիւններուն դէմ, անվհատ ու անվհեհ՝ կեանքի դժուարութիւններուն մէջ, ամբակուռ և աննուաճ՝ փորձութեանց մոլորեցնող սաղ-բանքներուն առջև:

7. Մովսէս և Նդիտ. օրէնքն ու անկեղծութիւնը, արդարութիւնն ու անձնութիւնը. այդ երկուքն է որ կը խօսին Յիսուսի գիտակցութեան մէջ, յիշեցնելով իրեն երեսօղէմը, ուր պիտի երթար, վերջին անգամն ըլլալով: Ու անոնց լոյսովն է որ անիկա Թաբորի փառքին մէջէն կը տեսնէ լեռան ստորոտը կեանքի դժնգակ դառնութեանց մէջ գալարուող մարդկութիւնը, և աւելի հեռուն՝ Գողգոթայի կախաղանը: Իր ցեղին հոգիէն փրկած զոյգ մը ճիշերն անոնք, որ իր կոչումին՝ իր փրկարար պաշտօնին գիտակցութեամբ կը լեցնեն իր սիրտը, իր պարտականութեանց զգացումը նորոգելով և զօրացնելով անոր մէջ: Ու իր անձին և գործին, իր գերին և պաշտօնին վրայ ազօթասոյգ խոկումի այդ պահուն, իր աշակերտները կը տեսնեն զինքը փառաւորուած աստուածային մեծփայլութեամբ:

Վասնզի չկայ մարդկային հոգիին մէջ զինքը ստուգապէս բարձրացնող բան մը՝ քան պարտականութեան սէրն ու կամքը, որ իր կատարելութեան կը հասցնէ, կամ, կրօնական բացատրութեամբ, կը պայծառակերպէ մարդը:

ԱՐԵՂԱՅ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ԱՅԼԵԻԱՅԼ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Այն երկիրը, ուր բնիկ հին ցեղերուն հետ խառն յաջորդաբար ապրեցան Քանանացիները, Երրայեցիները, Յոյները, Հռոմայեցիները, Բիւզանդացիներն և Արաբները, դարեւու ընթացքին ունեցած է այլ և այլ անուններ որոնք ծագում առած են հոն բնակող ժողովուրդներէն ու հոն տեղի ունեցած կրօնական անցքերէն:

1. — Քանանու Երկիր կամ Քանան.

Այս է երկրին ամենէն հին անունը. ան կը կոչուի նաեւ Քանանացւոց Երկիր: Իսկ Սուրբ Գրոց մէջ այս անունով կը ճանչցուի Յորդանանի արեւմուտքը տարածուած ամբողջ երկիրը: Քանան բառը կ'երևի յեգիպտոս թէլ-Ամարնայի մէջ գտնուած ասորակոն աղիւսներուն կամ պնակիտներուն վրայ Քիմախի կամ Քիմախի ձևով, իսկ եգիպտական արձանագրութիւնները ունին պ-Քա-ն-նա (= Քանան) բառը:

2. — Ամովրհացւոց Երկիր.

Սուրբ Գրքին մէջ քանի մը տեղեր (Յեսու ԻԳ. 18, Ամովս Բ. 10) կը յիշուի Երկիր Ամովրհացւոց, առնելով անունէն հին ցեղի մը, որ Խառայեցիներէն առաջ բնակած էր հոն: Նոյն անունը կը գտնուի դարձեալ թէլ-Ամարնայի աղիւսներուն վրայ: Ամովրհացւոց Երկիր ըսելով առաւելապէս կը հասկըցուի Պաղեստինի հիւսիսակողմի գաւառամասը:

Պաղեստին կոչուած է նաեւ Երկիր Քեսացւոց (Ելք Գ. 17. ԻԳ. 5) հիթիթական քանի մը ցեղերու անունով, որոնք անոր հարաւը կը բնակէին(*), բայց բուն Քես-

(*) Յիշել պատմութիւնը Աբրահամի, որ Մաք-փեղայի ագարակը գնեց Եփրոն Բեռացիէն:

տացւոց երկիրը Քանանու հիւսիսը կը զբա-
նուէր:

Ելից Գիրքի երրորդ գլխուն մէջ Պա-
ղեստին կոչուած է նաև Երկիր փերեզա-
ցւոց, Խեւացւոց և Յեբուսացւոց (Գ. 17)
յանուն այն ցեղերուն որոնք կը տիրէին
Պաղեստինի հարաւամասին:

3. — Եբրայեցւոց Երկիր.

Յակոբ նահապետի որդին՝ Յովսէփ Ե-
գիպտոսի բանտին մէջ Երկիր Եբրայեցւոց
կ'անուանէ իր հայրենիքը, ուր վաճառուե-
ցաւ իր եղբայրներէն:

4. — Իսրայէլի Երկիր.

Երբեմն այս անունով կը կոչուէր հրէա-
կան տասը ցեղերէ բաղկացած բաժանեալ
Թագաւորութիւնը միայն, և երբեմն՝ ամ-
բողջ Պաղեստին: Թաւմուսներն ալ այսպէս
կը սիրեն կոչել Երկիրը: Այս միեւնոյն ա-
նունը կու տայ նաև Տիրոջ հրէշտակը, որ
Եգիպտոսի մէջ Յովսէփին երեցաւ ու պատ-
ուիրեց՝ առնել Մանուկը և իր Մայրը ու
դառնալ իր հայրերու երկիրը (Մատթ. Բ.
20): Ներկայիս ալ Սիոնիստները ընդու-
նած են այս անունը, որ համառօտագրու-
թեամբ քանդակուած է Պաղեստինի այժ-
մեան դրամներուն և նամակադրոշմներուն
վրայ:

Ասորեստանցիք Մաք-Ալսարիի կամ
Արեւմտեան Երկրին (Միջերկրականի ա-
փունք) մէջ առած էին Պաղեստինը, բայց
ծանօթ էր իրենց նաև Յուդայի Երկիր (Մաթ-
եառուտ) անունը ինչպէս նաև Իսրայէլի
Թագաւորութիւնը՝ զոր կ'անուանէին Օմրիի
սան Երկիրը (Մաթ-Հումրի), վասնզի Օմրի
կամ Ամրի Թագաւորը նոր հարստութիւն
մը հիմնած էր Սամարիոյ մէջ և զայն մայ-
րաքաղաք ըրած էր այդ հարստութեան:

5. — Յուդա.

Բաբելոնի գերութենէն յետոյ բոլոր
Իսրայէլացիները՝ այսինքն Յակոբի կամ
Իսրայէլի զաւակները առ հասարակ հրեայ
(եառուտ) կոչուեցան, այդ պատճառաւ եր-
բեմն Յուդա անունը տրուեցաւ ամբողջ Պա-
ղեստինի: Ստրաբոն յոյն աշխարհագիրը
Յուդան կը զննէ Փիւնիկիէի և Սիւրիոյ ան-
միջապէս հարաւը:

6. — Նիովայի (կամ Նանիէի) Երկիր.

Իսրայէլի երկիրը, որ կոչուած է եր-
բեմն պարզապէս Երկիր (Հոսեթ Ա. 1, Ե-
րեմ. ԺԲ. 4), Աստուծոյ միայն կը պատ-
կանէր, որ իրեն բնակավայր ըրած էր զայն:
Եբրայեցիք անոր արդիւնքը միայն վայե-
լելու իրաւունք ունէին՝ Ղեւտացւոց Գիրքի
սա հատուածին համաձայն. «Իմ է Երկիր.
քանզի պանդուխտք եւ նժդեհք էք դուք
առաջի իմ» (Ղեւտ. ԻԵ. 23): Ովսէ մար-
գարէ նոյնպէս կ'անուանէ զայն Երկիր
Տեառն կամ Երկիր Նանիէի (Թ. 3): Ասոր
հոմանիշ իմաստով է որ Եբրայեցւոց Թուդ-
թին մէջ (ԺԱ. 9) գրուած է Երկիր Աւեսեաց
և Թուոց Գիրքին մէջ (ԼԲ. 11)՝ «Երկիրն
զոր երգուայ տալ Արբահամու և Իսահա-
կայ և Յակոբայ», այսինքն՝ Խոստացուած
Երկիրը:

7. — Պաղեստին.

Որքան որ այս անունով կ'իմացուի
Սրբազան Պատմութեան յիշատակած եր-
կիրը իր ամբողջութեամբ, բայց և այնպէս
բնաւ երբեք աստուածաշնչական անուն
մը չէ Պաղեստին: Անոր եբրայեցիներէն է
Պիլիեսիմ կամ Փղշտացւոց Երկիր: Սուրբ
Գիրքին մէջ այս անունը կը տրուի ներկայ
Պաղեստինի հարաւ-արեւմտեան երկրամա-
սին: Յովսէպոս, որ մեր Թուականի առա-
ջին դարուն զրած է իր Պատմութիւնը,
այս սեղմ իմաստով կը գործածէ Պաղես-
տին անունը: Հերոդոտոս հինգերորդ դա-
րուն (Ն. Ք.) կը յիշէ Պաղեստինի մէջ ապ-
րող Հարաւային Սիւրիոյ բնակիչները, ու
այն ատենէն յոյն գրողներու քով գործա-
ծական եղաւ Սիւրո-Պաղեստին բացատրու-
թիւնը, որով ցոյց տալ կ'ուզուէր՝ մէկ
կողմէ Փիւնիկիէի և Սիւրիոյ և միւս կողմէ՝
Եգիպտոսի մէջ պարփակուած երկիրը: Ան-
տոնինոս Պիոսի կայսրութեան ժամանակ,
139 թուականին (Յ. Ք.), Պաղեստին ա-
նունը Հռոմայեցւոց պաշտօնական գրու-
թեանց մէջ անցաւ: Եւսեբիոս և Յերոնի-
մոս այս անուամբ ճանչցուած երկիրը կը
տարածեն՝ հարաւէն մինչև Եղմոսայեցւոց
Ելաթ քաղաքը (Եւանեան կամ Աքապայի
Ծովածոցին վրայ), և հիւսիսէն՝ մինչև
Պելլա և Հիպպոս (Տիրեբական Ծովուն մօտ):
Հինգերորդ դարուն Պաղեստին կը բաժ-

նուէր երեք մասերու . ա) Պաղեսիին Առաջին, որ կը պարունակէր Յուզան եւ Սամարիան, բ) Պաղեսիին Երկրորդ՝ Գալիլիա եւ Վերին Յորդանանի երկրամասը եւ գ) Պաղեսիին Երրորդ, որ Բերսարէէն մինչեւ Ելանեան կամ Աքապայի Մովածոցը երկարելով՝ կ'ընդգրկէր Մովարի հին երկիրը:

Այսպէս Պաղեստին անունը, որ Փղըշտացւոց փոքրիկ երկրին անունն էր, տըրուեցաւ Եգիպտոսէն մինչեւ Սիւրիա երկարող երկրին ու այդ անունը անփոփոխ մնաց մինչեւ վերջ:

Ըսինք արդէն թէ ներկայ Սիոնիստները դադրեցուցած են երկրին Պաղեստին յորջորջումը, որ Հրեաներու՝ անցեալին մէջ ամենէն ռիսերիմ թշնամիները, Փղշտացի-

ները, կը յիշեցնէ, ու հիմա Իսրայիլի երկիր (էրէց Իզրայէլ) քաղցրահնչիւն անունը կը գործածեն:

8. — Սուրբ Երկիր.

Այս անունը՝ որ յիշուած է Զաքարիայի մարգարէութեան (Բ. 16), Իմաստութեան (ԺԲ. 3), Երկրորդ Մակարայեցւոց (Ա. 7) զիրքերուն և Փիլոն Եբրայեցիի գրութեանց մէջ, սովորական դարձաւ քրիստոնեաներու համար երկրորդ դարէն սկսեալ: Եւ իսկապէս Պաղեստին սուրբ և նուիրականացած երկիրն է, վասնզի հոն ծնաւ Աստուածորդին ու հոն ապրեցաւ եւ ընդ մարդկան չըջեցաւ:

Հայացուց՝ Մ. Ե. Ն.

Բ Ա Ր Ի Ս Ա Մ Ա Ր Ա Յ Ի Ն

«Ո՞վ է ընկերըդ» հարցումիդ՝ ա՛յս պատասխան.
Մարդ մ'երիփով կ'երբար հետի, ինքն առանձին.
Դարանակալ զողերը զայն կողոպտեցին,
Ու բողուցին զայն զերդ մեռել մը անպատան:

Քանանայ մ'որ այդ խեղճ մարդուն փոխէ կ'անցներ,
Տեսաւ զայն. բայց չը շեղեցաւ իր նամբէն բնաւ:
Ղեւսացի մ'ալ անցաւ յետոյ, որ նոյնն ըրաւ.
Երրորդ անցորդ մ'ունեցաւ սիւրս մը անձնուէր:

Սամարացի մ'եր, որ գրասէն նայելով վար,
«Խեղճ մարդ» ըսաւ: Անիկա ձի մը հեծած էր:
Խաւ մարդուն փոխ, եւ զըլուխն առնելով վեր,
Կարեկցութեամբ ըսաւ. «Ո՞ր տեղ է ցաւդ, եղբայր»:

Զինչ զինիով օծեց անոր տրորուած մարմինն,
Իր գրասին վրայ առաւ զանի՝ դեռ անկենդան,
Ինք հոգաց ծախքը՝ քանելով զայն օրեւան . . .
Պիտի սիրուի միտք բարեսիրտ Սամարացին:

Թրգմ. Հրանդ Սարկաւազ

JEAN AICARD

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ

Սա՛ մեր կեանքի արեգակն իր ծագման մէջ իսկ կը սփռունի .
Հազի՛ւ նուաղկոտ հակասներուն մեր կ'արձակէ ան մի փանի
Հառազայքներ դողող, որոնք կը ոգորին գիւերին հետ,
Կ'անի ըսուերն, կը մեռնի տուն, ամէն ինչ խոյս կուտայ յաւէ :

Բայց թող ուրիշը զարհուրի այդ փսմնելի տեսարանէն,
Ահն ու սարսափը անդունդին ավազակէն զա՛յն թող վերջոսնեն
Ա՛ն չը կըրնայ թող հեռուէն լրսել առանց հեծեծելու
Մեռելներու շարականին մօտեցող ձայնը ողբարկու,
Տարփածուի մը կամ եղբոր մ' հառաչանքներն հեղձամըղձուկ,
Որ կ'առկախուին եղբրներէն անոր մահնին մահաբերուկ,
Եւ կամ հեծիւնը արոյրին, որուն ղողանջը մոլեգնած
Կ'ազդարարէ մահկանացուաց թէ եղկելի մ' ես է պակսած :

Ես կ'ողջունեմ ըզբեզ, ո՛վ մահ, ազատարար երկնային, դու,
Ձեռ երեւիր ինծի երբեք, երբեք, տեսովն այն անարկու,
Չոր եզ սրած եմ, ի վաղուց, սարսափը կամ կարծիքներ թիւր .
Չի զինեք աչք ամենեւին աշխարհաւեր փանդող մի սուր .
Հակասող չէ անագորոյն . աչքը չունի նենգութեան մութ .
Թրշուառներուն՝ եզ օգնութեան ղրկեց Աստուած մը բարեգութ .
Ոչընչացնող չէ՛ս դուն բընաւ, այլ ազատող . Գու ձեռքիդ մէջ,
Պատգամաւոր երկնային, կայ աստուածային ջահ մը անեղջ .
Երբ կը փակուին այս աշխարհի լոյսին հանդէպ յոգնած աչքերս,
Դուն սրբագոյն պայծառութիւն մը կը զեղուս կոպերէս ներս .
Ու յոյսը, փոքր շողարձակ, երազելով շրմի մը վրայ,
Հաւաստին վրայ յեցած՝ առջեւըս պերն աշխարհ մը կը բանայ :
Եկո՛ւր փակել, եկո՛ւր կոխել մարմնոյս կապերն այս առաքուր .
Եկո՛ւր, ինձ բա՛ց դուռն այս բանսին, եկուր ինձ փութեւրդ տո՛ւր .
Է՛ր կը յամես . երեւցի՛ր, ո՛ն, որ վերջապէս սրանամ մեկնիմ
Դէպի էակն այն անծանօթ, որ ըսկիզբն է եւ վախճանն իմ :

Ո՞վ զիս եցեց անկէ . ո՞վ եմ, եւ ի՞նչ պիտի լինիմ ես դեռ .
Ա՛խ, կը մեռնիմ, ու ծընիլն ի՞նչ է տակաւին ես չեմ գիտեր .
Ո՛վ դու հոգիդ, հիւր անծանօթ, զոր գուցէ զուր կը կանչեմ, դուն
Երբ դեռ չէիր ոգեւորած զիս, ո՞ր երկինքն էր եզի տուն .
Ո՞ր զօրութիւնը եզ նետեց այս խեղճ գունսին վրայ վերէն .
Ո՞ր ձեռնն ըզբեզ խրցեց փակեց այս զընդանին մէջ կաւեղէն .
Ի՞նչ գերահաւ կըցորդութեամբ, ի՛նչ կապելով գաղտնի՞ ներքին,

Պեզի մարմինն է միացած, ու նոյն ասեմ դուն մարմինին.
Ե՞րբ անջատուի պիտի խապառ հոգին նիւթէն. արդեօք ո՞ր օր
Թողլով երկիրն այս՝ արդեօք ո՞ր պիտի երբաս պալասը նոր.
Մոռցա՞ծ՝ մոռցա՞ծ ես ամէն բան. գերեզմանէն ալ, ա՛խ, անդին
Մոռացօցի մը մէջ նորոգ պիտի ծընի՞ս դուն վերստին.
Պիտի սկըսի՞ս այնտեղ նոր կեանք մ'այս տեղինին համանմանակ,
Կամ Աստուծոյ զրկեացը մէջ, քո հայրենիք ու աղբերակ,
Ազատագրած խապառքսդ ու՝ մանկանացու այդ կապերէն,
Յաւերժական իրաւունքներդ վայելե՞ս պիտի նորէն:

Այո՛, այո՛, ա՛յդ իսկ է յոյսն իմ, ո՛վ կեանքիս դուն կէսն ըսոյց.
Անոր շնորհիւն է որ արդէն հոգիս կրկին դարձած առոյգ,
Գիծերուդ վրայ բովիչ կըրցաւ տեսնել առանց բնաւ սոսկումի
Գարնան բոլոր այն գոյներուն գողտիկ՝ բօցնիլը միառմի.
Անոր շնորհիւն է որ, քեւ խոց՝ այն սլաքէն որ զարկաւ իմ
Կեանքս նիւթան, ես իմ մեռած վայրկեանիս ալ պիտի ժրպիտ.
Ու խընդութեան արատումներ, մեր հրածեցի վերջին պահուն,
Հուսկ նայուածքիդ ներքեւ պիտի պըսպըղան մէջն իմ աչերուն:

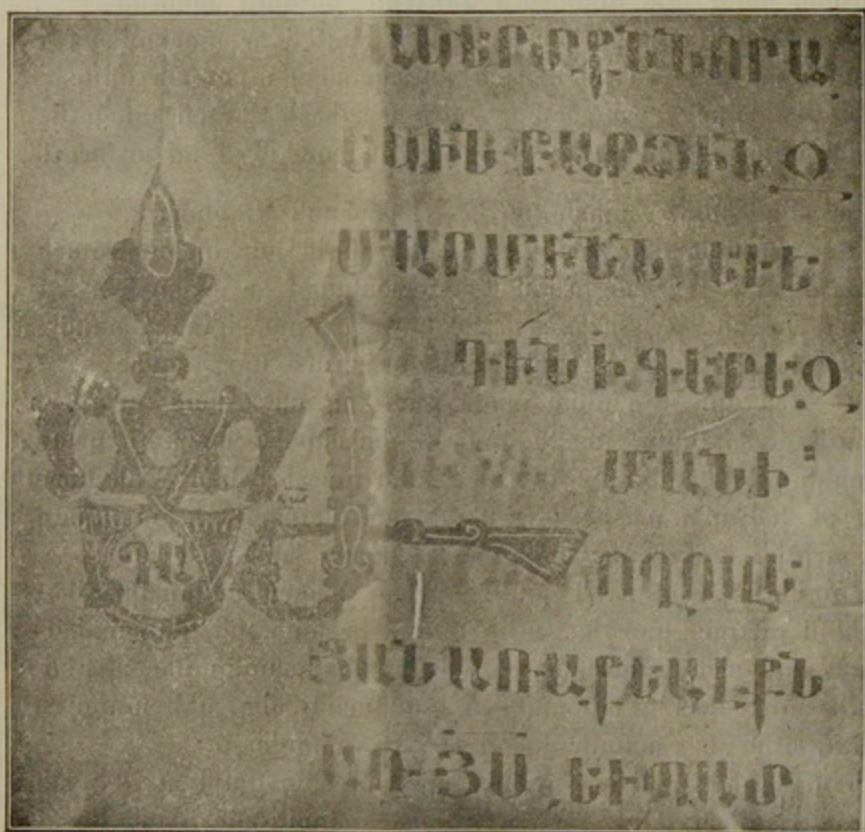
«Յո՛յս ընդունայն», պիտի գոչէ ե՛ւ երամակն Եպիկուրի,
Ե՛ւ նա որուն եղծիչ ձեռքին տակ բնութիւնն յար կը խաբխարի,
Եւ որ իմոյն մէկ անկիւնին մէջ դեռակազմ իր ուղեղին
Կ'տեսնէ որ նիւթը կ'աշխատի, ու ինչպէս բոյս՝ կ'անի հոգին:
Անխորհուրդ դու, պիտի ըսեն, ամբարհաւա՛ն սրբի գերի,
Նայէ՛ չորս դիդ, կը սկսի ամէն բան, ու ամէն բան կը ծիւրի.
Կ'մեռնի ամէն ծնող, ամէն բան իր վախճանին կ'երթայ արագ.
Ծաղիկն ի՛նչպէս կը բօցնի, տե՛ս, սա դաւեցուն մէջ դեղնորակ.
Տե՛ս քէ ի՛նչպէս անտաններուն մէջ այն մայրին պերնապըսակ
Իր տարիքին ծանրութենէն ինկած՝ կ'սողայ խոտերուն տակ:
Տե՛ս ծովերն ի՛նչպէս են ցամբեր իրենց չորցած անկողնին մէջ.
Երկինքն անգամ կարծես չունի վայլն իր նախկին փողփողկէն:
Աստղն այն որուն ծածկած է ծնունդը ժամանակը մեր միտէն,
Արեւն այդ՝ միտք դէպի անկում կ'ընթանայ մեզ պէս ապաքէն.
Եւ երկինքին մէջ ամայի մահացուներ խելայեղ
Պիտի փրկեսն օր մ'ու չկրնան պիտի զրնել զայն ոչ մէկ տեղ:
Դարձո՛ւր աչերդ, նայէ՛ քո շուրջըդ, բովանդակ բնութեան մէջ տե՛ս,
Դարերն ի՛նչպէս փոշիի վրայ փոշի բարդեր են դէզ առ դէզ.
Ու ժամանակը մէկ քայլով հրաշարտութիւնդ փրցելով,
Ի՛նչպէս բոլոր իր ծնունդներուն կ'ըլլայ դազալ մը անխրոսով:
Ու մա՛րդը, մա՛րդը միայն, ո՛վ յիմարութիւն վրեսմական,
Կը հաւատայ իր շիրմին խորը զրնել կեանք մը անվախճան.
Ու մըրկայոյց յորձանքներէ մղուած դէպի ցնորհներ անէ,
Ժամանակէն ջախջախուած, դեռ յաւերժութիւնը կ'երանէ:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԻՉ ԵՒ ՇՈԹՈՒԿԱՆՑ ՏՈՂՄԸ

Յովհաննու սկզբնազարդի ճակատը նոյնպէս քառանկիւնի կլաոթորան է, ձախից երկար լւն, խի աջից լուսանցքի գաւազանազարդը: Քառանկիւնու միջին տարածութիւնը ծածկուած է իրար մէջ հիւսուած երկրաչափական բոլորակներով կապոյտ, մանիշակագոյն եւ կարմիր գոյ-

զուտ արեւելեան բնոյթ ունի, ազատ բլուզանդական ազդեցութիւնից, եւ աւելի մօտ սասանեան եւ միջագետական-արաբական աւանդներին (պատկ. 5, 6, 7): Նոյնն են մատնանշում նաեւ թռչունների այլ եւ այլ ձևակերպութիւններն իբրեւ լուսանցքի զարդեր (7, 8, 9): Գործադրում է, բայց

Պատկեր 5

ներով. շրջագծերը սպիտակ կամ ոսկեգոյն նուրբ գծերով երկուսի բաժանուած: Քառանկիւնու ընդհանուր շրջանակը մոյգ կապոյտի վերայ աւելի բաց կապոյտով ոլորապտոյտ արմաւենիկ է:

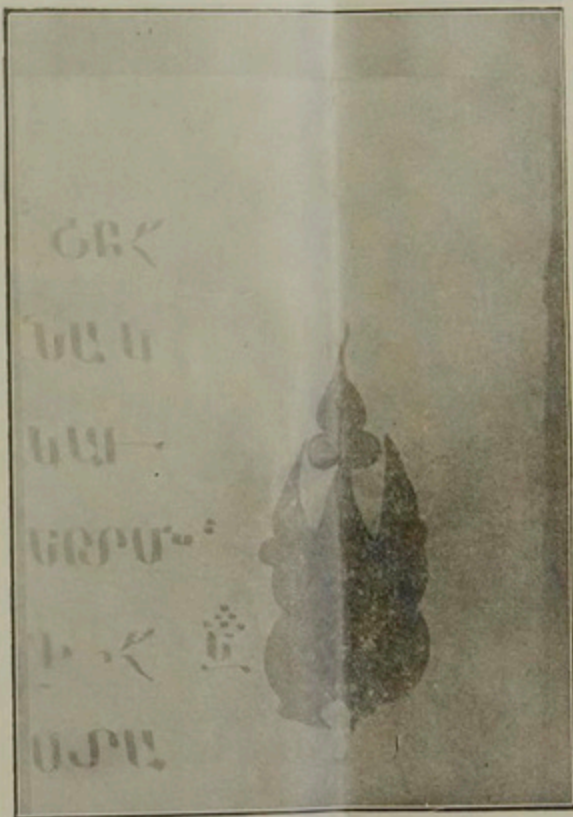
Սրանց հետ եւ լուսանցքի զարդերը ցոյց են տալիս, որ Իգնատիոսի արուեստը

քիչ չափով, խեցոսկի՝ կարմիր յատակի վերայ, գոյները կապոյտ, մանիշակագոյն, կանաչ եւ կարմիր, վերջինը միայն գնդակների, օղակների կամ կանթերի համար, բոլորն էլ անփայլ, լուրջ, դիմացկուն եւ տպաւորիչ իրենց համադրութեամբ: Սիրած մօտիւններն են, ինչպէս տեսանք,

արմաւենիկ՝ թերթի կեդրոնում կարմիր գնդակով (պս. 3, 4. շուս. 6), եռատերեւ կամ հնգատերեւ (պս. 3, 4) թերթերի բաժանման տեղում կարմիր գնդակով, արմաւենիկի և բուսական զարդերի ցողունների վերայ զոյգ գծերով օղակաւորում կամ կանթեր, որ երեան է գալիս սասանեան արծաթի գործերի⁽¹⁾ և դասական շրջանի (մինչ արաբ. արշ.) բուսական զարդաքանդակների մէջ (պս. 4), ութամեկի

երկրաչափական և այլ ձեւերով (պս. 3, 4)։

Ուշադրութեան արժանի է աղատ սիւնների վրայ, սրածայր գմբեթով, երկյարկանի մատուռը, որ ԺԳ. և ԺԴ. դարերում ընդհանրացած, բայց ծագմամբ հին, ԺԱ. դարու ճարտարապետական և մանրանկարչական տուեալներով յայտնի, կապուած արուեստի որոշ հոսանքի հետ։

Պատկեր 6

և փակագծի կողերի (մէջք մէջքի) նմանութիւն բերող զարդեր (պս. 5. Ժ. տառի վերայ, պս. 3. շուս. զարդը), սվաստիկաձեւ և երկրաչափական վարդեակներ (պս. 3, 4), ձուածեաներից կազմուած կամ սրտաձեւերից կազմուած խաչաձեւեր (պս. 3, 4), պարզ և բարդ հիւստեածքներ,

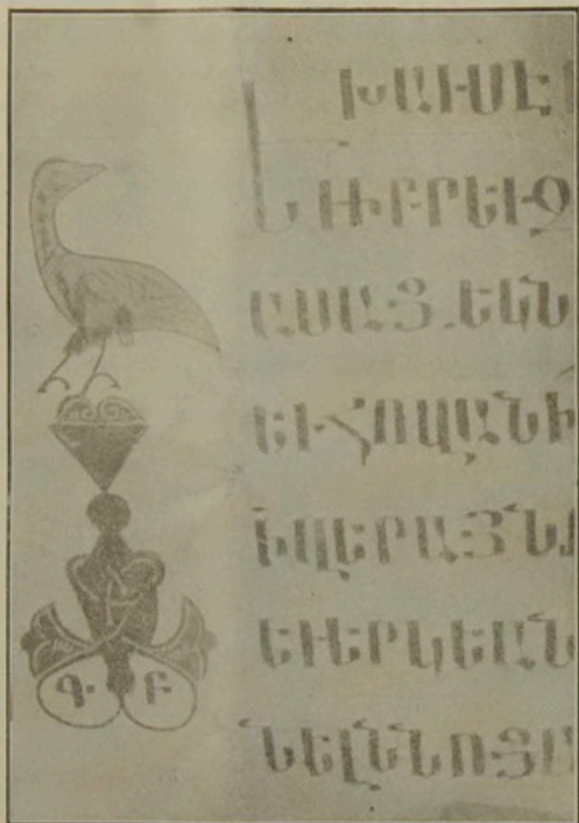
Ե.

Իգնատիոսի մի ուրիշ գործից հասել է մի հատակոտոր, Ա. Կորնթ. Ա. 28-Բ. 3. Ձի գէսն իմ խափանեցէ... և ևս տկարութեամբ և երո, որ այժմ էջմ. N 879/928. Հց. ձեռագրի կազմի երեսն է։ Գրչութիւնը ճիշդ նոյնն է, ինչ որ Բագնայրի աւետարանինը, միայն սա քիչ փոքր է, և իւրաքանչիւր երեսը 16 տողից է բաղկացած։

(1) Westotchnoje Serebro. Atlas. Smirnow. տախտակ L. 84. LXXIII. 130, LXVI. 111, LXXII. 128. CXXX. 325 եւայլն։

Հատակոտորի ներքևի լուսանցքում սքանչելի փոքր երկաթագրով զրիչը հետևեալ նկատողութիւնն ունի. «Զիգնատիոս և զԲրիտափոր յաղաթս յիշեալիք»: Բրիտափորը նորա աշխատակիցն է, թէ աշակերտը, չգիտենք, մենք կը տեսնենք, ի՞նչոնից աւետարանի յիշատակարանից, որ նա մի աշակերտ ունէր Յովսէփ անունով:

Տ. Աւետիքեան Սմբատի «Զեռագիր» ներքի ցուցակ նոր Զուղայի» անտիպ աշխատութիւնից, թ. 154. հետևեալ մանրամասնութիւններն ունինք այդ ձեռագրի մասին. «Թերթք 406, 33x5x24 սմ., երկսիւն՝ 17 տող: Մագաղաթ խիստ ճերմակ, մաքուր, մետրական երկաթագիր 0,5 սմ., հարուստ պատկերազարդ, գոյներով և ոսկեզօծ: Սկիզբը 14 տնօրինական պատկերներ ապա չորս աւետարանիչք, 5 խո-

Պատկեր 7

Ձ.

Անշուշտ, զգալի է հայ արուեստի պատմութեան համար «Հռոմոսի ոսկե-տուփ աւետարան»-ի, ինչպէս և Վենետիկի և Բագնայրի աւետարանների կարեւոր մասերի կորուստը, բայց մեղմանում է մասամբ այդ ցաւը, որ Իգնատիոսի մի երրորդ գործը, այժմ ն. Զուղայի Ամենափրկչի N 36 աւետարանը, անմիտ հասել է մեզ և հնարաւորութիւն կայ լիովին պարզել և գնահատել նորա արուեստը նաև պատկերազարդական տեսակէտով:

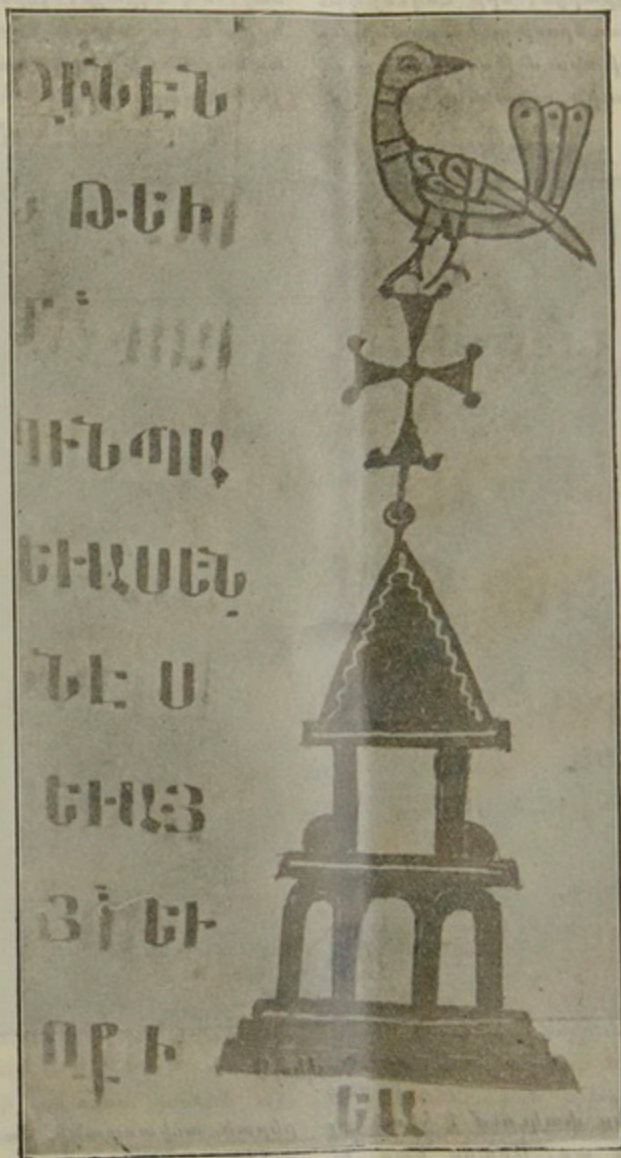
րան, լուսանցադարձերով: Գրիչն է Իգնատիոս⁽¹⁾: Բերում է և յիշատակարանները, որ դրուած է ստացողի բերանից. Բանաւորը և իւր կենակիցը Աղատիկին յուսալով Աստուծոյ ողորմութեան՝ ստացել են իրենց արդար վաստակով այս աստուածային գանձը «ի պայծառութիւն սրեկեղեցւոյ և ի վայելումն մանկանց առաքաստի»: Խնդրում է յիշել իրեն հետ «և

(1) Այս տեղեկութիւնները բաղել ենր Հ. Ակին-եանի արտագրութիւնից:

զանուցանաւոյն իմ զբարեպաշտ իշխանաց
 իշխանն զպատրոնն Դաւիթ Շոթոռկանց և
 զորդիսն իւր զքաջ և զանուանի պատրո-
 նաց պատրոն Գրիգոր և զորդիսն իւր
 զԱմրատ և զԱրջուն և զԱրզուխաթուն».
 նրանք անգաւակ լինելով, ստանում են

և ի սր. Յակոբ ի ձեռն Պաւղոս վրդ. ին որ
 է ամենայն բարեաց պատճառ և ածապա-
 տիւ տր. Արասայ եպս. ի և հաւր Սարգսի
 հեղի և ամենաբարոյ և այլ սր., միաբան
 եղբարց»:

Աւետարանը գրուել է 1126 (= 1236)

Պաշկի 8

իրբե «զաւակ ի Սիոն» «զածախաւս մատ-
 եանս զայս պայծառ նիւթով և գեղեցիկ
 գրով և ընտիր բանիւք ցանկալի ամենայն
 տեսողաց», «և աւանդեցի զսա ի հրեշ-
 տակարնակ ուխտն իծկաւնս որ Տիկորայ
 վանք կոչի ի սր. Սարգիս և ի սր. Գրիգոր

Թուին, ի զառն և ի նեղ ժամանակի յո-
 բում ամի տուա մայրաքաղաքն Անի»
 Թաթարներ ձեռքով. համառօտ նկարա-
 գրում է «աստուածաստ» այն բարկու-
 թիւնը, որ եկաւ Հայոց, Վրաց և Տաճ-
 կաց աշխարհներ զերայ «ի մարդագէմ

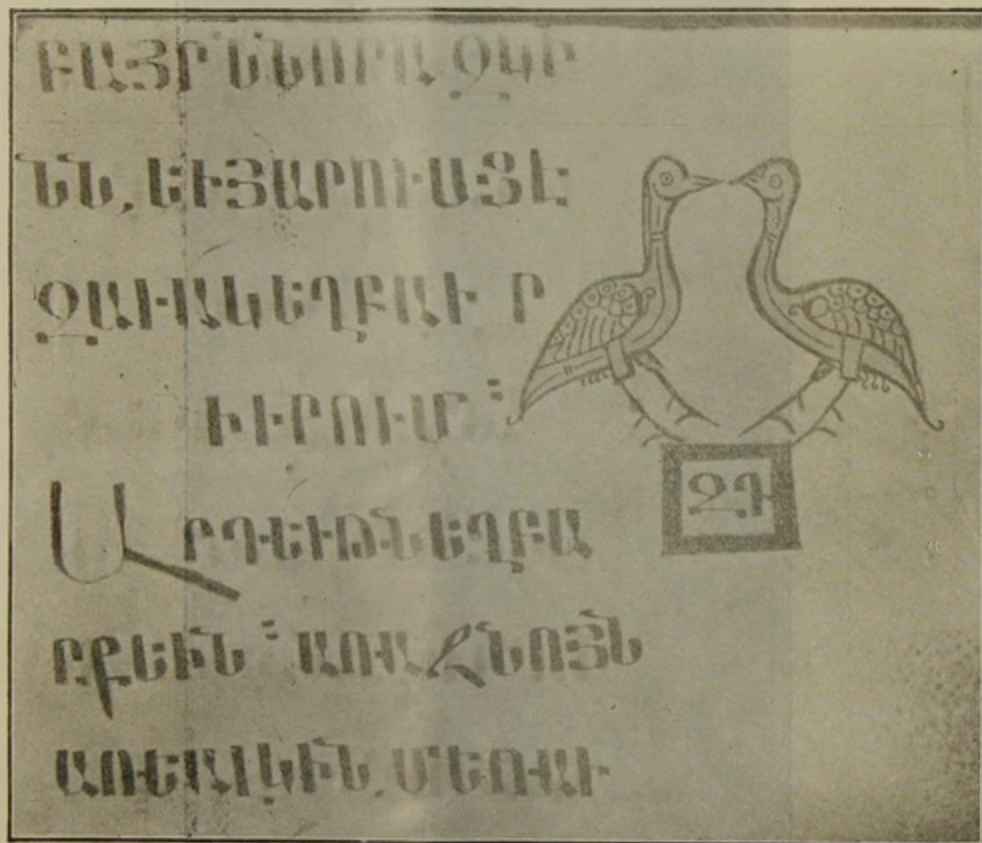
գաղանաց», իրենց զօրավիգն ունենալով «գեւք և սատանէք»: «Անթիւ էր աւելումն քաղաքաց և գաւառաց մինչեւ ի մեր սահմանս որ էր թուականիս ՈՉԵՑ:

Ի վերջոյ Բռնաւորը «մեծ հաւատով և յուսով» խնդրում է «սիրաբար ի սր. և ի պատուական եղբարց», երբ Հոգւոյ դաւըստեանը կը վերջաւորուի աւետարանի ընթերցումը՝ «երանի որում թողութիւն տացէք և զպատարագին պատենն դուք հոգացէք»:

Երեզակն և յիշատակ անջնջելի պարոն Բռնաւորին, ամէն»:

Իգնատիոսն ունի և իւր յատուկ յիշատակարանները. 16ա. 200ր. և 403ա. Բերում ենք միայն առաջինը. «Զիգնատիոս գծող սր. աւետարանիս և զծնողս նր. յիշևայ, ո՛վ եղբայր, յորժամ կարդաս. ընդ նմին և զաշակերտ նորա զՅովսէփ մի մուռանայցես ի բարի կամաց և ամ. զձեզ յիշէ ի բարի»:

Երկու ամուսինների և նրանց նուիրա-

Պատկեր 9

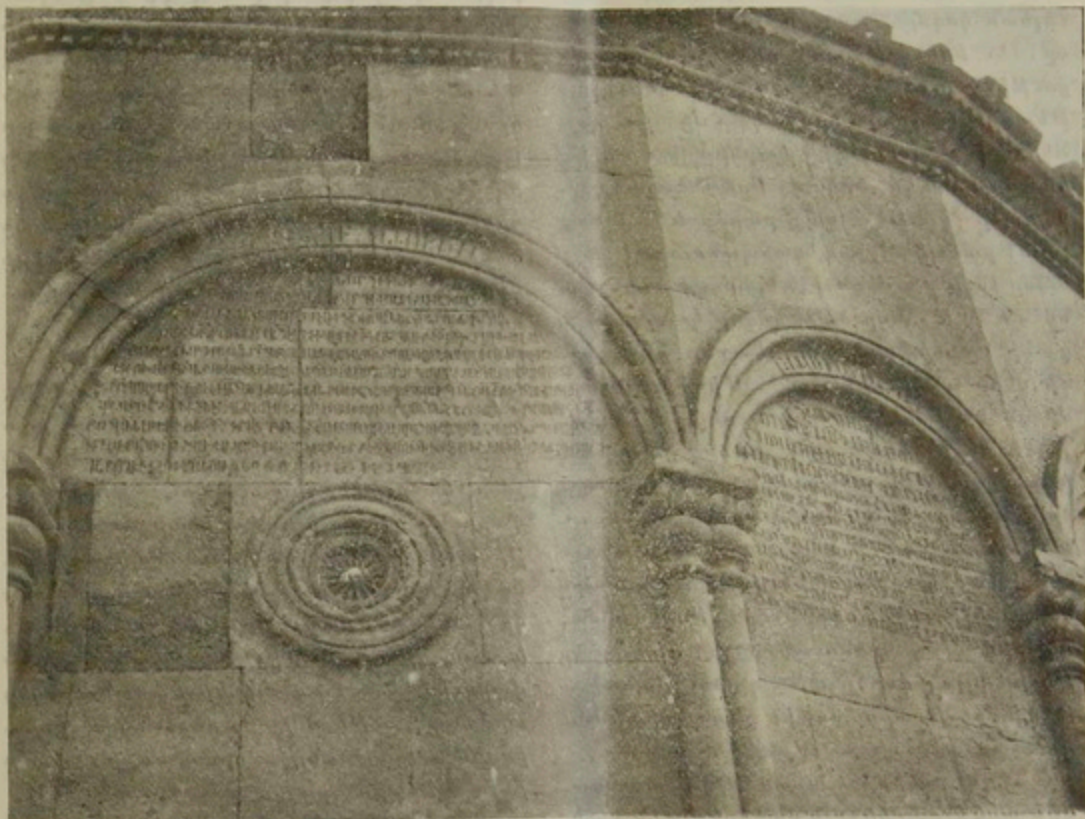
Յիշատակարանը փակւում է հետեւեալ հատուածով. «Արդ տր. Արասս եպս. եւ վրդս. Պաւղոս և հայր Գրիգոր և այլ միաբանքս հաստատեցաք յեկեղեցւոյ զրանս որ զեղիական երկուշաբթ աւրն զմին պատարագն անխորան յամենայն ամի Բռնաւորին առնեն. ով և լինի հայր. կատարէիք զրոյս աւրհնեալ եղիցին և խափանիչքն դատապարտեսցին յայ. զի քս. սր. աւետարանս (!) այս պայծառ՝ է քան զա-

բերած աւետարանի մասին տեղեկութիւն ունինք նաեւ Խժկոնից սր. Սարգսի վանքի հարաւային պատի մի արձանագրութեան մէջ, որ մէջ ենք բերում ամբողջութեամբ նմանահանութեան հետ (պատ. 10. ձախ կամարի տակ):

1. ի թուին: ՈՉԹ:
2. Շնորհիւ եւ ող
3. որմութրն այ ևս բռնաւորս
4. ծառայ քի եւ ամուսին իմ Աղատի

5. կին ողորմութիւն տաճարէն պարտնի իմո Գրիգ
6. որո միարամեցաք սր ուխտիս իմը՝ կանից եւ ընծաւ
7. ցաք ի սմա զմեր զանձազին այգին ուր ի Մրեն է (զուցէ «եւ» փոխանակ «է») զոր
8. Աղբորն կոչեն եւ աւետարն մեծազին ի ձեռն ածապատ
9. իւ հպիսկոպոսիս տր Աբասա եւ այլ սր հզարացս եւ սօքա

Խնդիրը պարզ է, որ արձանագրութեան մէջ յիշուած աւետարանը նոյնն է, որի մասին խօսք եղաւ վերեւ. չորս տարի յետոյ երկու ամուսինները նորից միարանում են իմեկոնից ուխտին՝ եւ այս անգամ նուիրում իրենց զանձազին այգին, «որ ի Մրեն», բայց արձանագրութեան մէջ յիշուած է և նախկինը՝ աւետարանի նուիրարեութիւնը: Եթէ լինէր մի այլ աւետարան, կը չհշտուէր այդ մասին որեւէ կեր-

Պատկեր 10

10. փոխարէն հատուցին մեզ զՂազարու տաւնին պատար
11. ազն մինչև ի գալուստ բանին այգկեսն ինձ առն
12. են Բոնաւորիս եւ զկէսն զուգակցի իմո Աղատիկնա
13. Արդ որ զգրեալս մեր կատարեն աւրհնեալ լիցին
14. ի քէ այ եւ որք խափանեն որոչեալ լիցին ի փառաց որդ
15. ոյն այ⁽¹⁾.

պով, քանի որ նուիրարեւորդ և ստացող անձնաւորութիւնները նոյն են, ինչպէս և նոյն է տեղական իշխանը «պարոն Գրիգոր», որ յիշատակուած էր աւետարանի մէջ, միայն տոանց հօրը՝ Դաւիթ Շոթրուկանցի, որ այդ ժամանակ վախճանուած էր, հաւանօրէն:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

(Շար.)

(1) Ընդգծուած տառերը այս եւ հետեւեալ արձանագրութիւնների մէջ կցուած են իրար:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՏԵՅՐ ՄԻՒՔԷԼԻՔԻ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ՈՐՄԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

2. Եկեղեցիին որմանկարները.

1. Այդին մեծ դրան տպագրութիւն արեւելեան կողմը, պատին չըջանակին գուրսը, եւ երեւութապէս անոր հետ կապակցութիւն ունեցող, կայ գրեթէ ամբողջութեամբ քանդուած որմանկար մը, լաւ գոյններով (գլխաւորապէս կարմիր եւ դեղին) հաստատուն կճածեփով: Որմանկարին չըջանակը (գրեթէ 2 ոտք բարձր եւ 2 1/2 ոտք լայն) բաւական լաւ պահպանուած է վերի մասը (ուր ան մեղմօրէն կամարի տակ աւանուած է) եւ անոր ձախ կողմը կը տեսնուին քանի մը տիպարներու հետքեր ձախ կողմի վերի տնկիւնին վրայ: Միւս կողմերը միայն կը բաւեն որպէս ուղեցոյց ծառայելու մեղի՝ հետեւելու խիստ ընդարձակ լուսապսակի մը չըջողին, մէկ ոտք տըրամագիծով, որ կը հասնի մինչեւ 1 1/2 մատնաչափ սահմանէն վար:

Մենք կ'եզրակացնենք թէ որմանկարը մեր Փրկչին կիսանդրին էր: Բայց որմանկարին վրայ գտնուած IGXC գիրերը կը թուին ըլլալ գործը ԺԺ. դարու վանական Թէոփանէսի, որու մասին յետոյ պիտի անդրադառնանք:

2. Կողակին եւ դրան միջեւ տպագրութիւն արեւելքը միւսնոյն մակերեսովէն սկսելով՝ ինչպէս վերջինը, հողին գրեթէ 3 1/2 ոտք, բաւականաչափ ծռելով գէպի արեւմուտք, գրեթէ 3 ոտք եւ 9 մատնաչափ երկայն յատակէն եւ 3 ոտք բարձր որմանկար մը կը ներկայացնէ մեր Փրկչը երկու հրեշտակներու եւ երկու սուրբերու միջև: Հոն, ինչպէս այլուր, այրին մէջ որմանկարներուն գէմքերը քանդուած են:

Մեր Տէրը ձախ ձեռքովը բռնած է փակուած եւ կոճկուած գիրք մը. մինչ աջ ձեռքը վեր հանելով գէպի ճակատը օրհնութիւն կուտայ: Շրջագիծը այնքան մեծ է որքան հրեշտակներունը, բայց խաչին թեքը անոր վրայ կը տեսնուին: Դէմքին

քիչ մը աջ կողմը, կիսով աչքերը եւ մօրուքին մէկ մասը պահպանուած են:

Հրեշտակները՝ որոնց թեքերուն գլուխները կը տեսնուին մակերեսի մը վրայ լուսապսակներու միջինով, իրենց աջ ձեռքով կը կրեն բարակ դաւազաններ մինչեւ իրենց աջ ուսերը: Տիրոջը աջ կողմի հրեշտակը իր ձախ ձեռքին մէջ կը կրէ կլոր ափսէ մը վրան խաչով զարդարուած, որուն կէսը ծածկուած է Տիրոջը աջ թեքին կողմը: Տիրոջը ձախ կողմի հրեշտակը իր ձախ ձեռքին կը կրէ լեցունկեկ առարկայ մը աւելի ձուածե քան թէ բոլորակ, որ կը կազմէ տեսակ մը կլոր լուսապսակի պէս բան մը, որուն մեծ մասը կտրուած է, բայց անոր մնացած մասը մութ կապտորակ գոյն մը ունի, որ նաեւ կը թուի ըլլալ ձուածե: Այս հրեշտակին անմօրուս ծնոտէն քիչ բան կը մնայ: Երկու սուրբերուն երկու ձեռքերը վեր բարձրացած եւ բացուած են աղաչաւորի ձեռով:

Այս որմանկարին գոյները լաւ են եւ կճածեփը խիստ հաստատուն: Կը թուի թէ կը վերաբերի միւսնոյն դարուն, ինչպէս վերջինը, եւ կ'ը կարծենք թէ երկուքն ալ շատ կանուխէն շինուած են, թերեւ 2. դարուն: Բայց, ինչպէս քանի մը վկայութիւններ կը թելադրեն, անոնք ժամանակակից են պատին հետ, եւ աւելի յետոյ կրնան եղած ըլլալ քան ձուկ մողայիքը, եւ նաեւ ոչ ալ վանքի շինութեան առաջին դարուն: Հոն կը գտնուին ժամանակակից արձանագրութեանց հետքեր, այժմ բոլորովին անընթեռնի, որմանկարին տակը լայն եղերքին վրայ:

3. Այժմ գտնք կողակի աւելի ծանր խնդրոյն, եւ ան թերեւս պիտի կրնայ պարզուիլ՝ եթէ մենք առաջին անգամ նկարագրենք զանազան կճածեփերը:

ա. Ամենահինն է լաւագոյն կճածեփը, բայց գուցէ թեթեւ կերպով աւելի զլւարափշուր քան ինչ որ գործածուած է այն որմանկարներուն մէջ, որոնց վրայ մենք խօսեցանք: Ան գրեթէ անփոփոխ կերպով խաչանշաններ ունի քերուածքներով վերջին կճածեփը բռնելու համար: Ան գրեթէ ամբողջութեան վրայ՝ կողակին պատերուն կողմը, ներկուած է լաւ կարմիրով մը, բայց գէթ մէկ մակերեսին վրայ սովորական ճերմակ կճածեփը ծածկուած է քեր-

ուածքներով: Բ. Այլուր, պատին վերի տարածութեան վրայ, առաստաղին վրայ և անկիւններուն մէջ, ասոր տեղը իւր խարխիս բռնած է հաստատուն տեսակէն գորշագոյն շաղախ մը: Գէթ մէկ կէտին վրայ պատուհանին աջ կողմը պատին ստորին տարածութեան տակը ներկուած կճածեփը աննշմարելիօրէն խառնուած է վերի տարածութեանց գորշագոյն շաղախին մէջ և անոր հետ կազմուած է մէկ մարմին: Գորշ շաղախը բնականաբար ուղղակի չէ ներկուած, բայց ունի ներկուած կճածեփի խաւ մը որուն թանձրութիւնը կը տարբերի խիստ նոսր վիճակէն մինչև ¹⁾ մատնաչափի հասնող թանձրութեան մը: Այս կճածեփը թեթև կերպով ստորին է, — ոչ հաստատուն — քան ստորին տարածութեան վրայինը, բայց մաքուր է և լաւ: Նոյնպէս անոր գոյները լաւ են: Բայց այս մասերը մեզ կը թելադրեն թէ գորշ շաղախին վրայ հիմնուած նկարները երկու չըջաններու կը բաժնուին: Այսպէս, կողակին առաստաղին վրայի մեծ որմանկարը ըստ երևոյթի կը վերաբերի երկրորդ չըջանին: Կողակին ամբողջ առաստաղը և անոր ճակատին անկիւնները ցոյց կուտան այս կերպ կճածեփեր: Գ. Կողակին կողմերը յետոյ ձեւիւած են խիստ ստորին կճածեփով մը, գրեթէ ամբողջութեամբ յարդէ, և շինուած են հին կճածեփը քերելով և յարդէ ձեւիւ լեցնելով: Այս կերպով է որ նկարուած են ստորին տարածութիւնները զրատնգներու և պայմանադրական ծառերու տիպերով: Դ. Կողակին պատերուն շուրջի սրբոց պատկերները շատ տեղերով ծածկուած են այս գէշ տեսակ կճածեփով, թէպէտ իրենց կըճածեփը ա՛յնքան տղեղ ո՛րքան կը տեսնուի մեծ որմանկարին վրայ: Այս կճածեփը բարակ է և զլւարեկ, և դէմքերուն նկարները պինդ են և հետեղական:

Մեծ որմանկարը կը ներկայացնէ մեր Տէրը նստած աթոռի մը վրայ գոր կը կրեն չորս հրեշտակներ: Աջ ձեռքով բռնած է ան բաց զիրք մը իր ծունկերուն վրայ: Անոր վրայ գրուած է հետեւալը. «Ես եմ լոյս և կեանք և յարութիւն: Որ հաւատայ յիս ընդունի զկեանս յաւիտենականս և ի դատաստան ոչ մտանէ» (*):

(*) Յովհ. Աւետարանին այս հատուածը երեք

«Եկալք առ իս ամենայն վաստակեալք և բեռնաւորք և ես հանդուցից զձեզ» (*):

Քրիստոսի ոտքերը զուտի մը վրայ են, որուն վրայ կան վեց թեւեր, որոնք երկրորդ դունտին մը վրայ են, վերջինը մէջտեղէն բաժնուած է կողակին պատերուն շուրջի կարգին կեղծնական սուրբին լուսապսակովը: Իր ոտքերը միասին կծկուած են: Աջ ձեռքը վերցնելով ճակատը կը տանի օրհնելու համար: Չորս հրեշտակները մանսորյան(**) կը վերցնեն իրենց տարածուած ձեռքերով առանձին առանձին: Վարի կողմի երկու հրեշտակները կը թռչին դէպի կողակին կողմը տարօրինակ օդապարիկի մը նման իրենց խումբէն առկախ: Վերի զոյգը աւելի ուղիղ զիրք մը ունի և անոնց քղանցքը կ'երևի կէս թափանցիկ մանտորլային մէջէն. մին մեր Տիրոջը աջ կողմը աւելի կամ պակաս թռչող, միւս անոր ձախ կողմը որ բունի մը վրայ կեցած կ'երևի, թէ և դժուար է բան մը ըսել: Մանտորլան զարգարուած է աստղերով, ինչպէս կը տեսնուի լուսանկարին մէջ: Կողակին ճակատի չըջանակը այս որմանկարին կը վերաբերի: Ան է կաղապարուած թելադարը մը՝ նկարուած կարմիր կապով մը որուն վրայ կան գորշագոյն տերեւներու նկարներ անոնց ամբողջ երկայնութեամբ: Որմանկարը այս կերպով կը շարունակուի ճակատին վրայ և կը թուի թէ այլի առաստաղին մեծագոյն մասը կամ ամբողջութեամբ երբեմն ծածկուած էր:

Կողակի շուրջի սուրբերուն երեսները տարած են և կարմիր խով մը ծածկուած, գուցէ թէոփանէս վանականին աւելածութենէն: Ամբողջը տասներեք են: Թուենք զանոնք հարաւային կողմի արեւմտեան ծայրէն. No. 1 իր թեւերը վեր առած դէպի իր ճակատը աղօթողի ձեւով. No. 2 իր աջ ձեռքը վեր բարձրացուցած է օրհնելու համար. քերուած ճերմակ կճածեփի մը վրայ է ան. No. 3 երկու ձեռ-

ղուխներէ առնուած է (Ե. 24, Բ. 12, ԺԱ. 25):

(*) Մատթ. ԺԱ. 28:

(**) Մանսորլա (mandorla) խաչերէն բառ մըն է, և կը նշանակէ քրիստոնէական գեղարուեստին մէջ հաւկթաձև և կամ նշաձև ու է առարկայ մը:

քերով բռնած է գիրք մը. No. 4 ձախ ձեռքով բռնած է գիրք մը և աջովն ալ կ'օրհնէ: Այս տեղ ղէմքերը գոնէ իրենց ստորին մասերով ունին յարգէ կճածեփ մը որ դարձեալ ծածկած են քերուած հին կճածեփը: Այս կողմի գլուխները գէթ ուղղակի կը մնան հին կճածեփին կամ գորշագոյն շագախին վրայ:

No. 7 ին գլուխը մեր Տիրոջ ոտքերուն տակի ստորին գունար կ'ընդմիջէ: Հիւսիսային կողմը No. 5, 8 և 9 ընդմիջուած են կամարով փոքր սեղանին (prothesis), որուն մէջ հին կճածեփին վարի կարգը գտնուած է կամարին ներքին մակերեսին վրայ թեւազարդին մօտ նկարուած շրջանակով մը: No. 10 ունի Մասքոս առնունը ուղղակի վերելք արձանագրուած. No. 11 ունի Մարկոս առնունը. No. 12 ունի արձանագրութիւն մը C. ով վերջացող. No. 13 ին լուսապսակը խիստ մօտ կ'երթայ ընդմիջելով հրեշտակին ճորմանդնները: Ինչ որ ալ ըլլայ սուրբերուն կարգը սկզբնաբար կը վերաբերի մեծ որմանկարին, կը թուի թէ իրենց արդի ձեւին մէջ յետոյ նորոգուած են:

Ըստ հնագորութեան և աստեղագրութեան, ըստ կճածեփի և ըստ ընդհանուր կարծեաց, մեծ որմանկարը կը թուի թէ աւելի վերջին թուական ունի քան երկու որմանկարները զոր առաջին անգամ նկարագրեցինք: Հաւանական է որ ան ըլլայ ԺԿ. դարու գործ, թերեւս քիչ մը աւելի կանուխ:

4. Կողակին հիւսիսային պատին արեւմտեան երեսին վրայ որմանկարներու մնացորդներ կան: Երկու ձեռքերու մասեր կան, ձախը հորիզոնական ձեռով կը ծածկէ մարմինը, աջը ուղիղ վեր կը բարձրացնէ: Բայց ասոնք շատ հատուկօրէն են, թերեւս իրենց հետաքրքրական մասը ըլլայ այն արձանագրութեան մասը որ կցուած է անոնց ճերմակ և կապոյտ գոյնով մը: Դժուար է կարդալը, բայց կը կարդացուի աջ կողմի առաջին տողին կէսը («գու պիտի բարձրանաս ընդդէմ բնութեան») և երկրորդ տողը («մանուկ մը իր մօրը բաղկաց մէջ»): Այս որմանկարը կրնայ ըլլալ կանուխուան, բայց շատ հատուկօրէն ըլլալուն համար մեզի շատ ստոյգ չի թուիր: Նոյնին վրայ

կը գտնուին Թէոփանէսի քանի մը արձանագրութիւնները:

5. Գտնք այրին վերեւ գտնուած ապառաժին որմանկարներուն: Արդէն նկարագրուած է ձեւը այն պատին որուն վրայ անոնք կը գտնուին: Փոքրիկ որմանկարը կը պարունակէ կոյսի մը պատկերը «platytera» ի (յն. աւելի լայն) տիպով, («Լայն քան զերկինս») ձեռքերը բազկատարած ազօթելու համար. կործքին վրայ մեհեանդ մը որ կը պարունակէ Քրիստոս մանուկին արձանը կապտագոյն յատակի վրայ: Կոյսը կարմիր հագուած է: Երկուքին ալ աչքերը ինկած են:

Լայն որմանկարը կը պարունակէ խաչելութիւն մը: Քրիստոսի գլուխը հակած է դէպի ուսը. բազուկները գրեթէ հորիզոնական ձեռով տարածուած են խաչին վրայ: Ոտքերը բեւեռուած են կարճ խաչադաշտի մը վրայ և խաչին խաւիսը հաստատուած է փոքրիկ բլրակի մը մէջ գունաւոր տափարակ գօտիէ մը վեր որ կը պարփակէ խոռոչին ստորոտը: Խաչին իւրաքանչիւր թեւին վրայ կը գտնուի փոքրիկ թռչունի նման հրեշտակի մը մարմնին վերի մասը: Կոյսը իր գլուխը բարձրացուցած է դէպի Խաչեալը և իր ձեռքերը կործքին վրայ՝ խաչաձեւ (?) : Ս. Յովհաննէս իր գլուխը խոնարհեցուցած է և բարձրացուցած է իր աջը ծածկելու համար իր աչքերը: Այս որմանկարը որմանկարչին կուրութեան վրայ կը գտնուի, և նկարին կապոյտ յատակը յատակօրէն կը զատուի դրան մօտի որմանկարչի կողմերուն սպիտակ յատակէն: Այս երկու կողմերուն իւրաքանչիւրին վրայ իր գլուխը կորացնելով կամարին կորութեան վրայ, մօրուքը փետտած վանական սուրբ մը կը կրէ մագաղաթի պատառ մը: Այս պատառին վրայի յունարէն արձանագրութիւնը կարդալ կարելի է:

Երկու որմանկարներուն կամարներուն միջև կ'որ պատկեր մը գործնականապէս զետեղուած է, մեծապէս մնաստուած, և, ըստ երևոյթին, անմօրուս: Փոքրիկ որմանկարչին կամարին միւս կողմին վրայ, գրեթէ շեղակի կտրուած, սուրբի մը արձանը կայ: Պատկերին ձախ կողմը (հիւսիս) կան չորս սուրբեր, գրեթէ կից ուղղանկիւն սե շրջանակով, յատակէն սկսեալ նուագելով տարածութեան վրայ:

երկու որմասորչերուն որմանկարնե-
րու արհեստական զգացումը և գործը ցոյց
կուտայ Առաջին Բիւզանդական Վերածնու-
թեան ազդեցութիւնը: Խաչկութեան ման-
րամասնութիւնները ԺԱ-ԺԳ դարերու տի-
պարներ և և մասնաւորաբար սերտ նմա-
նութիւն ունին ԺԲ-ԺԳ դարու Վատորէտի
չորս Աւետարաններու մանրանկարչութեան
մէկուն: ԺԱ-ԺԲ դարու մոզայիք մանրա-
նկարչութիւն մը, զարձեալ Վատորէտի
մէջ, ցոյց կուտայ միեւնոյն տիպարը:

Այս մեծ որմանկարներէն զատ այլը
լեցուն է նկարներու և արձանագրութեանց
առաւել կամ նուազ անընթեռնի կտոր-
ներով: Կրնանք օրինակ բերել կարմիր
նկարուած փոքրիկ խաչ մը, գեղարդին և
եղէզին հետ. ICXC գիրերը խաչին թեւ-
րուն վրայ, որ կը գտնուի կողակին ետեւը,
պատուհան-սենեկին հարաւային արեւել-
եան պատին ստորեւ. նոյնին տակ կը զրտ-
նուին արձանագրութեան մը կտորներ յու-
նարէն սեւ երկաթագիրերով որ կը պարու-
նակէ KHPYKEC բառը: Այս կողմերը կը
գտնենք նաև յատակին վրայ սեւ նկարուած
կճածեփի կտոր մը հարթ գետնի մը վրայ
սեւ նկարուած արարերէն արձանագրու-
թեամբ մը, բայց ոչ բաւական հասկնալի:
Ամբողջ այլը ծածկուած է յունարէն և
արարերէն ձեռքի գրուածներով, այդ սո-
վորութիւնը կատարուած է նաև սեղանին
թէ յարդէ կճածեփին և թէ հնագոյն ձե-
փին վրայ:

Վերջապէս այլը լեցուն է խաչերով,
ICXC արձանագրութիւններով եւայլն. ի
նորոյ կարմիր նկարուած, յայտնի կեր-
պով գործը Թէոփանէս վանականին որ 1884
սեպտ. 1ին եկեղեցիին արեւմտեան պա-
տին վրայ, զրան մօտ իր անունը կարմիր
նկարած է իր հին պատկերը գրեթէ տրե-
լով: Ան նկարած է նաև սեղանի կամ եկե-
ղեցիի պատկեր մը, և առաստաղին վրայ
արեւ մը, և կիսալուսին մը չօղջողուն ե-
րեսներով:

Խուզարկելով այլը ուրիշ գիւտեր ալ
ըրած ենք. —

1. Ասֆալդ կրաքարի մը վրայ քան-
դակի կտոր մը, բացուած աջ ձեռք մը
ուսին առջև:

2. Ստորին տեսակէ ասֆալդ կրաքա-
րի մը վրայ արձանագրութեան մը կտոր,

(քարը տեղական է): Ձախ կողմի ՓԵՐ և-
րեք գիրերը լայն չըջանակի մը կտորն ըլ-
լալ կը թուին: Բարը կը թելադրէ թէ տա-
պանաքարի մը կտորն է (գերեզմանը՝ ուր
Թէոկարիստոս և Մարիս թաղուած են ?)
Թերեւս արձանագրութիւնը պէտք է կարդալ
ΘΗΚΗΔΙΑ] ՓΕΡ[ΟΥΣΑ:

3. Ճերմակ ագնիւ մարմարիտնէ պահ-
պանակի մը (screen) նեղկուկ երեսին ան-
կեան երկու կտորներ: Կտորին ետեւ օղոր-
կուած է:

4. Խաչի մը թեւերուն երկու կտորներ
և ուղիղ լայն չըջանակ մը խիստ կոշտ
զօրչազոյն մարմարիտնով եւայլն:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՈՒՆԻ

ՎԵՐՁ

Ն Ի Ի Թ Ե Ր

ՊՈՒԼԿԱՐԱՆԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՅԵՐԸ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՑ ՄԷՋ ՄԻՆՉԵԻ Ժ. ԴԱՐ

Ժամանակին համառօտ ակնարկով մը
խօսած էի նոյն այս նիւթի մասին⁽¹⁾, սա-
կայն հոն չէի տուած այն մանրամասնու-
թիւնը որով այս անգամ կը խմբագրեմ
նոյն այդ նիւթը: Հետզհետէ աւելի կը
շեշտուի Հայոց Պալքաններուն և Կեդրո-
նական Եւրոպայի մէջ խաղացած մշակու-
թային, ընկերային և քաղաքական բարձր
գիւրը: Պալքանեան երկիրներուն, Յունաս-
տանի, Պուլկարիոյ, Եռեկոսլովիոյ (Սեր-
պիոյ), Ռումանիոյ նաև Մակեդոնիոյ ճար-
տարապետութեան և ուրիշ արուեստնե-
րու ստեղծագործութեան, կազմաւորու-
թեան մէջ Հայերը խաղացած են շատ
բարձր և անհասխնդիր դեր մը: Այդ եր-
կիրներու գիտուն և արուեստով ու պատ-
մութեամբ հետաքրքրուող դասակարգը
սկսած է այլևս գնահատել Հայուն կարե-
ւոր ծառայութիւնը և անոր տուած նը-
պասը երկրին մշակոյթին:

Իմ նպատակս պիտի ըլլայ ի մի հա-
ւաքել բոլոր այն վկայութիւնները որոնք

(1) Հայր ի Պուլկարիա, Սկիզբէն մինչև 1700,
Բաղմալէպ, 1927, էջ 330:

պատմականապէս Հայոց Պուլկարիոյ մէջ գոյութեան կը նային: Պուլկարիոյ մէջ իմ բնակութեանցս և այցելութեանցս շնորհիւ կրցած եմ հաւաքել բաւական նիւթ առայդ. ասկէ զատ կարելի եղած չափերով պիտի օգտուիմ հին հայ թէ օտար մատենադրական պատմական աղբիւրներէ եւս: Իմ աշխատութիւնս պիտի ըլլայ զուտ փաստացիօրէն պատմական եւ հետեւ որ եւ է հետեւութեանց հասնելէ:

Հայութեան ծագումը Պուլկարիոյ մէջ շատ կանուխ ժամանակներէ կը սկսի: Կըրնանք ըսել նախ քան Պուլկարաց Դանուրի եղբայրներուն վրայ երեւալ իբր կազմակերպեալ ազգութիւն:

Կը վկայուի որ նոյն իսկ Բիւզանդիոնի Լեոն Ա. կայսեր օրերուն 457-474 հայեր կը գտնուէին Պուլկարիոյ այժմու սահմաններուն մէջ: Նոյնպէս Յուստինիանոսի օրերուն, 527-565, բռնագաղթ Հայեր տեղահան, կը բերուին Բիւզանդիոնի կայսրութեան հիւսիսային մակերդոնական սահմաններուն վրայ և հոն կը տեղաւորուին: Սերէոս եպիսկոպոսը նոյնը կը հաստատէ Մաւրիկի օրերուն ալ պատահած, 582-602 թիւերուն. «Յայնմ ժամանակի թագաւորն յունաց Մաւրիկ հրամայէ գրել առ թագաւորն Պարսից զիւր ամբաստան վասն իշխանացն ամենայն Հայաստանեայց և զաւրաց նոցա: Ազգ մի խոտոր (Հայերը ըսել կ'ուզէ) և անհնազանդ են, ասէ, կան ի միջի մերում և պղտորեն: Բայց եկ, ասէ, ես զիմ ժողովմ և ի Թրակէ գումարեմ, և զու զքոյդ ժողովէ և հրամայէ յԱրեւել տանել: Զի եթէ մեռանին՝ թշնամիք մեռանին. և եթէ սպանանեն՝ զթշնամիս սպանանեն. և մեք կեցցուք խաղաղութեամբ: Զի եթէ զոքս յերկրի իւրեանց լինիցին, մեզ հանգչել ոչ լինի»:

«Միարանեցան երկոքին. և սկսաւ կայսրն հրաման տալ, զի ժողովեցեն զամենեւեանս և ի Թրակէ գումարեցեն. և սաստիկ տագնապէ՜ր՝ հրամանն կատարէր: Եւ սկսան փախչել ի կողմանէն յայնմանէ, և զալ ի ծառայութիւն Պարսից, մանաւանդ՝ որոց երկիրն ընդ նորա իշխանութեամբ էր»⁽¹⁾: Հոս որոշ կ'երևայ

բիւզանդական կայսրերու նպատակը. Հայերը տեղահան ընելով զանոնք տեղաւորել կայսրութեան հեռաւոր և վտանգաւոր սահմաններուն վրայ: Օրինակ Հայերը կամ ուրիշ ենթակայ քաջամարտիկ ժողովուրդներ իրենց երկրէն բռնագաղթ ընելով կը տարուէին Թրակիա, այժմու պուլկար երկրին հողամասերուն վրայ. և բիւզանդական սահմանաքաղաքներուն մէջ իբր պահակ կը տեղաւորուէին: Այս տարազգ զաղթականները ստիպուած էին օտար երկրի մէջ անասելի զրկանքներու ենթարկուիլ, կուրի ի Բիւզանդիոնի թշնամի սահմանակից ցեղերու և ժողովուրդներու դէմ, և կամ մեռնել կամ մեռնիլ: Այդ երկու պարագաներուն տակ ալ Բիւզանդիոն ոչինչ կը կորսնցնէր, այլ ընդհակառակը մէկ քարով երկու թռչուն զարկած կ'ըլլար, այսպէս երկու թշնամիները իրարու դէմ կուռեցնելով իրար փճացնել տալով: Այդպէս է որ Պուլկար և ուրիշ ցեղեր իրենց կարգին բռնագաղթ եղած Հայաստան կը բերուէին, որոնց մասին մեր պատմիչք ալ երբեմն ակնարկութիւններ կ'ընեն:

Մօրիկի այս կարգադրութիւնը, որ համախոհութիւն գտաւ Պարսից մօտ, Յունահայաստանը նոյն իսկ ապստամբութեան մղեց: Բայց սա որոշ է որ ան յաջողեցաւ շատ մը քաջ հայ ազնուականներ Թրակիա զրկել: Սերէոս կը յիշէ որ «Իսկ զԱտատն Խորխոռունի փութանակի հանդերձ զաւրուն իւրոյ կոչէ թագաւորն ի պալատն, և մեծարէ շքով և պատուով, և տայ ինչս բազումս, և զուժարէ ի Թրակացիս»⁽¹⁾: Դարձեալ նոյն Սերէոսը կը յիշէ ուրիշ գօրծողով մը Թրակիա երթալու համար. «Յայնժամ թագաւորն Յունաց հրաման տայր ժողովել զուրաց իւրոց զամենայն յարեւելից կողմանէ, վասն զի խաղաղութիւն էր, և բանք ինչ ոչ գոյին նորա ընդ Ասորիսն ի Պարսից տէրութենէն: Հրաման ետ անցուցանել զամենեւեան ընդ ծով, և գումարել ի կողմանս Թրակացւոց ընդդէմ թշնամւոյն: Հրաման ետ ժողովել զարձեալ զամենայն այրեծի ի Հայաստանեայց և զիշխանս նախարարացն, որք հմուտ էին և կարող զդէմ ունել՝

(1) Պատմ. Սերէոսի եպ. ի Լեբակլին, Թիֆլիս 1912, էջ 75-76:

կոռուել ռազմի նիզակամուխ ճակատի: Եւ հրաման ետ դարձեալ վերստին դուր հանել յաշխարհէն Հայոց բազում յոյժ, դամենեստան կամով և ընտրով հասակի: Կազմել զուստ դուրդս, և զինու վառեալ եւ անցուցանել զամենեստանս յաշխարհն Թրակացեոց ընդդէմ թշնամուոյն: և Մուշեղ Մամիկոնեան զաւրազուէս նոցա:

«Արդ՝ երթեալ նոցա ի վերայ ազգացն՝ որ ունին զկողմանս արեւմտից ի յեզր մեծի գետոյն Դանուբայ: Եւ եղև պատերազմ սաստիկ ի վերայ երեսաց երկրին այնորիկ: Խորտակեցաւ զաւրու թիւն թշնամուոյն այնորիկ առաջի երեսաց զաւրացն Յունաց, և փախստական արարեալ յայնկոյս գետոյն Դանուբայ: Եւ ինքեանք մեծաւ յաղթութեամբ հրեշտակ աւետաւոր կայսերն և ամենայն պաղատային փութանակի առաքէին»:

«Եւ գնացեալ ինքեանք ի ներքին կողմս ասպատակաւ, և անցին ի նեղ ինչ տեղիս, աւերէին զերկրին ամենայն, և հասեալ ի զիմին՝ եղև պատերազմ մեծ, հարին զյոյնն և խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ, և փախստական վարեցին առաջի իւրեանց: Եւ կալեալ զնեղ վայրն առաջի նոցա թշնամուոյն՝ վանեցին զնոսս սրով սուսերի, և ճողոպրեալ հազիւ հազ զերծանէին յամուրս աշխարհին Թրակացեոց: Եւ ձերբակալ արարին զՄուշեղն Մամիկոնեան, կապեցին զբարձրաբերձ տնկոյ անտառին, և սպանին: Եւ բազմութիւն նախարարացն և զաւրացն Հայաստանեայց յաւուր յայնմիկ կործանեալ սատակեցան»:

«Ապա վերստին դարձեալ այլ զաւրս զուստեալ, հրամայեաց թագաւորն միայն զգուշանալ անձանց»⁽¹⁾: Այսպէս Սեբէոս կ'ըլլայ առաջին հայ պատմագիրը որ կարեւոր մանրամասնութիւններով կը պատմէ հայոց բռնազաղթ Թրակիա զրկուելը, Մօրկայօրով 582-602ին, Մուշեղ Մամիկոնեանի հրամանատարութեամբ, խառնուած Թրակիոյ յունական բանակին, որոնք թէև ըսկիզբները յաղթական կ'ըլլան թշնամուոյն դէմ, այլ սակայն երբ յաղթականները ներքին երկիրները կը թափանցեն, այն տ-

տեն թշնամին յաղթական կ'ըլլայ և բանակը կը ջախջախուի, իսկ զժբախտ հայ զօրամասը անձանցով երկրիս մէջ փրկուելու, փախչելու որ և է միջոց չունենալով՝ տեղւոյն վրայ իսկ բնաջինջ կ'ըլլայ, մինչ իւր հրամանատարը՝ Մուշեղ կը բռնուի թշնամիէն և կապուելով բարձրաբերձ անտառային տունկի մը այսինքն ծառի մը, կը սպանուի՝ զուցէ կախուելով կամ նետահար:

Թրակիոյ մէջ զործող և Դանուբի եզերքները բնակող այս թշնամուոյն անունը չի տար Սեբէոս: Այս ժամանակները զբոսար թէ Պուլկարները կազմակերպեալ մինչև հոս իջած ըլլային, որով Սեբէոսի խորհրդաւոր թշնամիք վուսեղեր, Աւարներ կամ Ռուսեր էին:

Կ'երևայ որ առաջին անգամ իբր յունական զօրք Թրակիա ոտք կոխող հայերը Մամիկոնեան զերդաստանէն կամ տունէն էին: Ատիկա զիւրաւ կը բացատրուի նախ որովհետև Մամիկոնեան նախարարութեան կամ ճան կալուածական հարստութեան մեծագոյն մասը յունական Հայաստանի մէջ կամ անոր սահմանակից էր: Ասկէ զատ Մամիկոնեանք աւելի սերտ կերպով յարած էին Բիւզանդիոնի քան նախարարական որ և է ուրիշ տուն: Անոնք հաւատարիմ մնացին կայսրերուն և յաւատեօրէն պայքարեցան Պարսից և յետոյ Արաբացեոց դէմ:

Բիւզանդիոնի Հերակլ կայսեր օրերուն, 620 ին, կը յիշուին հայագունդեր որոնք Փիլիպիայէն (հաւանաբար այժմու Ֆիլիպէն), Ագրիանուպոլիս (Էսիրէն) փոխադրուեցան: Կը հաւատարմի որ անոնք Լևոն Ա. կայսեր օրերուն, 457-474, Հայաստանէն Թրակիա բերուած և Փիլիպիա հաստատուած հայ ազնուականներու ցեղէն էին:

Բիւզանդիոնի կայսրերը միայն զինուորական նպատակներով չէին զաղթեցնէր հայերը իրենց բնավայրէն, այլ սկսան զանոնք իբր աղանդաւորներ ալ, զրդուած օրթոտօքս եկեղեցիէն, մեծազանգուած Հայաստանէն հանելով Թրակիա բերել: Սակայն այս անգամ այս նորանշան գաղթականները տունով կ'արտագրուէին: «Ը. զարու կիսուն, կը գրէ Թէոփանոս պատմիչը, Կոստանդին Կոփրոնիմոս կայսրը

(1) Պատ. Սեբէոսի Եպի ի Հերակլին: Թիֆլիս, 1912, էջ 82-83:

(741-755), Մելիտանէէն (Մալաթիա) եւ Թէոդոսուպոլսէն (Կարին), բաւական հոծ թուով պապիկեան հայեր ու ասորիներ փոխադրել կուտայ Կ. Պոլիս եւ Թրակիոյ հիւսիսային կողմերը: Բիւզանդիոնի հայերը ժամանակի ընթացքին կը ձուլուին մեծազանգուած բաղմութեան մէջ, իսկ ի Թրակիա գտնուածները կը ձեռնարկեն իւրենց առաքելական գործին ու կը ցրուին Մակեդոնիա, Պոսնա, Տալմացիա, մինչեւ հիւսիսային Իտալիա, եւ ծնունդ կուտան զանազան յորջորջումներով աղանդներու. Գաթարներու, Ալբիգեաններու, Վալտէզներու եւ Պուլկարիոյ Բողոքողներուն (Պուկոմիլ): 778 թ. գաղթականական նոր զանգուած մը Հայաստանի հարաւային կողմերէն կուգայ հաստատուելու Թրակիոյ մէջ⁽¹⁾: Պէտք է մոռնալ նաեւ հայազգի Թէոդորա Ա. կայսրուհին (850-867) որ մասնաւորաբար 853ին սկսաւ հալածել հայ Պողոմիլ կամ Պոկոմիլ կոչուած աղանդաւորները, մանաւանդ Մանիքեանք որոնք մեծ խումբերով իրենց բնավայրերէն հանելով Թրակիա բերաւ հաստատուելու: Dr. E. Tachella կ'ըսէ. «Երկար ժամանակ հալածուելէ վերջ (853-856) վերջապէս ստիպուեցաւ (Թէոդորա) Պուլկարիա զաղթել տալ (Պոկոմիլները կամ Պաւլիկները) որոնք մնացին մինչեւ որ ժէ. զարուն կաթոլիկ եղան»⁽²⁾: Բրոֆ. Եօրտան Լիվանով իր մէկ հրատարակութեան մէջ⁽³⁾ պատմական սա տողերը կուտայ. «Պաւլիկեան առաքելութիւնը Պորիս իշխանին զրկուած է

թէ չէ, չենք զիտեր, բայց Պետրոս Սիւրիլիացի, որպէսզի զայն տեղեակ պահէ, նամակ գրած է պուլկար արքեպիսկոպոսին, կցելով տեսութիւն մը պաւլիկեան վարդապետութեան մասին, որ այժմ աղանդին վրայ ուսումնասիրութեան համար գլխաւոր աղբիւրներէն մէկն է: Նոյն իսկ կարելի է հայ Պաւլիկեանց զէպի Պուլկարիա առաքելութեան մասին յիշել Նիկողայոս պապին խօսքերը ուղղուած իշխան Պորիսի 866 ին»:

«Ձեր հայրենիքին մէջ եկած են զանազան վայրերէ քրիստոնէական, ինչպէս Յոյներ, Հայեր եւ ուրիշ այլ բաներ»: Շատ հաւանական է որ հոս խօսքը հայ Պաւլիկեաններուն մասին չէ, այլ պարզապէս հայ միաբնակիւններու համար: Եւ սակայն ունինք ուրիշ աւելի վստահելի ապացոյց Մանիքէութեան (պաւլիկեանութեան) տարածման Պուլկարաց մէջ այն ատենները, մասնաւորապէս Սարկանայի նամակը Ստեփանոս պապին ուղղուած, 870 թուականին:

«Պոկոմիլեան աղանդին տարածումը առանձնապէս զիւրացած է շնորհիւ հայ եւ սիրիական զաղութներուն, զորս Բիւզանդիոն տեղափոխած՝ հեռացուցած է քանիցս Թրակիա եւ Ֆիլիպլի շրջանը: Դեռ Յար Սիւմէոնի ժամանակ անոնց մէկ մասը մնաց պուլկար իշխանութեան երկրամասին մէջ: Գաղթականութեան մէկ խումբը միաբնակներ էին, իսկ միւսները՝ պաւլիկեաններ, մեծազաններ եւ ջերմ պատկերամարտներ: Թրակիոյ մէջ համաճարակի տարածումէն (746-747) ինը տարի յետոյ, այն է 755ին, կ'ըսէ Թէոֆան, Կոստանդին (Կոփրոնիմոս) կայսրը Թրակիա փոխադրեց Սիւրիացիներ եւ Հայեր, զորս հանեց Թէոդոսուպոլսէն (Էրզրում) եւ Մելիտանայէն (Մալաթիա) եւ որոնցմէ տարածուեցաւ պաւլիկեանց հերետիկոսութիւնը: Կոփրոնիմոսի յաջորդը Լեւոն Դ. Սաղարը, Թրակիա բերաւ 778 թուին նոր զաղթականներ Գերմանիկէն (Մարաշ): Պաւլիկեաններ զետնուած են նաեւ Կ. Պոլսոյ մէջ: 813 թուին, երբ Քրիմ կ'արշաւէր Թրակիա եւ կ'ուղղուէր դէպի բիւզանդական մայրաքաղաքը, այն տեղի պաւլիկեաններ համարձակեցան յեղափոխութիւն յարուցանել Օրթոտոքս հոգեւորականութեան դէմ եւ

(1) Փ. Պոլսոյ Հայ Դաղ. Ծագումը: Երուանդ եպ. Փէրտաճեան: Տպ. Նոր Տառ Փ. Պոլիս էջ 23: Հեղինակը օգտուած է Պ. Մարթեանի յօդուածէն. Արարս 1928 թիւ 119:

(2) Le Museon et la revue des Religions N° 1, 2, 3, 1897. Les Arméniens Pauliciens et les modernes Bulgares catholiques de la Philippoplitén.— Հեղինակը կ'ենթադրէ որ հայ Պաւլիկեանք որոնք Թրակիա զաղթեցուցան, կը պատկանին վանանդ հաստատուած վրդընդուրի առաջնորդութեամբ Պուլկար կամ վուրդ ժողովուրդին, որոնք մասին Մ. Խորենացի կը յիշէ: Ասիկա միայն ենթադրութիւն մըն է զուրիք ունէ գիտական ապացոյցէ:

(3) «Պոկոմիլեան գրքերն ու հերետիկները» (Պուլկարներէն) ճրատ. Ի Սոֆիա Պուլկար գիտական ակադեմիայէն 1925 ին:

ծաղրել Ս. Ասատուածածնի պատկերը:»⁽¹⁾

Թէոդորայէն առաջ «Հայազգի Լեւոն Ե. (813-820) օրով ալ Պաւղիկեաններ տեղահանուած են»⁽²⁾ և Թրակիա բերուած, և անոնց յարաճուն տարածումը ու պաւղիկեան քարոզչութիւնները մեծահամբաւ եղան: Պաւղիկեանները «853-856 թուականներուն հայ ողանդաւորները յաջողած էին իրենց դաւանանքներով խմորել բնիկ ժողովուրդը և իրենց հախն ունենալ պատուական յոյժ մը: Անոնք ոչ միայն օրթոտոքս եկեղեցւոյ ղէմ ծառայած էին այլ և չէին ուղեր ճանչնալ մարմնաւոր ոչ մէկ իշխանութիւն: Թէոդորա կայսրուհին խնամակալութեան օրով, յուսահատ կոչուներէ վերջ, յոյն բանակները հաղիւ կը յաջողին Պաւղիկեաններու ոյժը խորտակել:»

«Թ. դարու վախճանին կամ Ժ. ըսկիզբները, կը թուի թէ աղանդաւորներու ցանած որոմները չափէն աւելի բեղմնաւորուած էին: Յովհաննէս եկղարք վտանգի ահազանքը կը հնչեցնէ և մարմնաւոր իշխանութեան ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ: Յար Սիմէոն, Բիւզանդացիներուն հետ կոտոր բռնուած ըլլալով, եպիսկոպոսին իրաւացի մտահոգութիւններուն կարեւորութիւն չ'ընծայեր:»⁽³⁾

Պուլկարաց Յար Սիմէոն Վելիքի (մեծ) երկրորդ կինը քոյրն էր Գէորգ Սուրբաբալի անուն իշխանի մը որուն համար կ'ըսեն թէ հայ էր: Եթէ այո՞, անունէն դատելով վրացի հայ մը եղած ըլլալու է: Յար Սիմէոնի մահէն վերջ անոր յաջորդեց Յար Բեթէր: Բեթէր օրդին էր Յար Սիմէոնի և անոր երկրորդ կնոջ, որ, ինչպէս ըսի, քոյրն էր Գէորգ Սուրբաբալի: Բեթէր խաղաղասէր թագաւոր մը եղաւ. հազիւ զահ բարձրացած՝ իւր մօրեղբայրը Գէորգ Սուրբաբալին և Գալոքիտէ անուն կրօնաւոր մը զրկեց Բիւզանդիոն, որպէսզի մեծանոսի արքունիքէն իրեն կին մը բերեն: Այսպէս խնամական կապերով կապուելով Բեթէր յուսաց խաղաղութիւնը տեւականացնել և

յաջողեցաւ ալ, 40 տարի խաղաղ պահելով իր երկիրը: Գէորգ Սուրբաբալի յաջողեցաւ մեծանոսի արքունիքէն Մարիանէ անուն իշխանուհին կնութեան բերել Յար Բեթէրին: Պուլկարաց այս Աշոտ Ողորմածը մեռաւ 968ին:

Տարի մը վերջ Բիւզանդիոնի գահը բարձրացաւ Նիկիփորի յաջորդ Յովհաննէս Չմշկիկ (Կիւր Ժան), որ հայ ծագում ունէր: «Յովհաննէս Չմշկիկ կայսրը (969) անսալով Անտիոքի պատրիարք՝ հայազգի Թէոդորոսի թելադրանքներուն, Արեւելքը Մանիքեցիներէ մաքրելու առաջադրութեամբ, 970 թուականին Կ. Պոլսի կը փոխադրէ բազմաթիւ Հայեր:»⁽¹⁾

«Չմշկիկ ոչ այնքան միանձնուն և իր մեծարանքներուն առարկայ դարձող պատրիարքը զոհացնելու նպատակաւ կատարեց այդ տեղափոխութիւնը որքան քաղաքական պատճառներով: Պաւղիկեանները Հայաստան արշաւող Սարակինոսներու կ'օգնէին և կը դժուարացնէին Յոյներուն գործը: Միւս կողմէ կայսրութեան արեւմտեան սահմանները, Դանուբէն ասդին, ապահով վիճակ չունէին. բարբարոսները, մանաւանդ Պորիսի հայրենակիցները, որոնք չէին կրնար մոռնալ իրենց հայրենիքին անշքացումը, 970 թուին կը յարձակէին կայսերական գաւառներուն վրայ ու կ'արշաւէին: Հայ Պաւղիկեանները քաղաքական զօրաւոր ազդակ էին, յանդուգն և քաջ մարտիկներ, զանազան բերդերու և ամուր վայրերու, առաւելապէս Կ. Պոլսոյ և անոր շրջակայքը զետեղուած, զօրաւոր թուամբ մըն էին արշաւող թշնամի հոսանքներուն ղէմ:»⁽²⁾

(1)

Յ. ՔիլիՍՏԵԱՆ

(Շարունակելի)

(1) Հայկական Գէորգ-Մեսրոպի, 1931, Սօֆիա, էջ 45-47:

(2) Փ. Պոլսոյ Հայ Գաղ. նազուր, Եր. եպոս. Փէրասհեան, Փ. Պոլս, 1929, էջ 23:

(3) Անդ, էջ 25

(1) Dr. E. Tachelle, Հրատ. Պուլկ. Կրթ. Նախ. Սօֆիա, էջ 104:

(2) Հայր Կերէն Սոմժոնի Պուլկարաց Պատմութիւնը, Ֆրանսերէն լեզուով:

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ

ԳԱՂԱՓԱՐՆ Է ԱԶԳԵՐԸ ՎԱՐՈՂ ՄԵԾ ՈՒԺԸ

Պատմութեան բոլոր դիմայնգումներուն մէջ, այս ճշմարտութիւնն է որ երեւան կուգայ. պատմութեան՝ որ տեսակէտով մը, արդէն ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ մեծ մարդերուն, այսինքն գաղափարի մարդերուն կեանքի, գործունէութեան և ազդեցութեան արձանագրութիւնը: Չափազանց չէ կը կարծեմ այն վարկածը, որ կ'ըսէ թէ մեծ անձնաւորութիւններ են որ կը վարեն մարդկային ճակատագիրը: ու պատմութեան բոլոր անկիւնագարձներուն վրայ մեծութիւններու փառքն է որ կ'երկարի արդարեւ:

Սակայն շուրջ կէս դարէ ի վեր նորոյթ մը եղած է կարծես մտածել թէ պատմութեան ընթացք տուող ազդակները գաղափարական ըլլալէ աւելի տնտեսական են, թէ յեղափոխութիւնները կը ծնին այն ժամանակ միայն երբ տնտեսական պահանջները հարկեցուցիչ կը դառնան, թէ պատմութիւնը դասակարգային հակամարտութիւններու արդիւնք է, և թէ պատմութեան թատերաբեմին վրայ ժողովուրդներու և ազգերու միակ տենչն ու տենղը, և զանոնք վարող շարժառիթները այս իրողութեան արգասիքներն են լոկ:

Պատմութեան այս կերպ վերլուծման տեսարաններն ու մունետիկները, արդի ընկերութեան մը զգալու, մտածելու և դործելու կերպերէն կը հանեն իրենց պատմական քննադատութեան այս տարազները, առանց անդրադառնալու թէ ենթադրական ու անհար է որդեգրուած հոգեկան այդ վիճակներով բացատրել անցեալ դարերու ժողովուրդներու կիսնքն ու պատմութիւնը: Ամենայնաւանց ժողովուրդներու վերաբերմամբ իսկ, լրիւ կարելի չէ կազմել հեռուոր անցեալի ճշգրիտ պատկերը: Պատմական հանգրուաններու իրարմէ ունեցած հեռուորութիւնը, ու ցեղերու և ազգերու խտիրը իւրաքանչիւր պատմական շրջան կը խրամատեն ու կը բնորոշեն իրարմէ տարբեր և իւրայատուկ զրոշմով մը, այնպէս

որ զանոնք նոյնացնելու, և կամ անընդհատ և անշեղ եղափոխութեան մը մեթոտով զանոնք վերակազմելու աշխատանքը, ապարդիւն ճիգէ մը տնդին չ'անցնիր:

Վասնզի մարդկային հոգեկան ու մտաւոր եղաշրջումը իր փառաւոր վերելքին մէջ հաւասարապէս չէ զարգացած, և ամենափառաւոր շրջաններու յաջորդած են ստէպ ամէնէն անկեալ ու վատթար վիճակներ:

Վերլուծական վերոյիշեալ մեթոտը երկրարանութեան և հնութասութեան մէջ չափով մը թերեւ կարելի ըլլայ կիրարկել, սակայն անցեալ մարդկութեան հոգիի ու մտքի հանգոյցները չեն քակուիր այս ձեւով, և պատմութիւնը այս կերպ վերլուծողները երբ չկարենան իրենց այս հայեցակէտներով մեկնաբանել այս կամ այն շրջանը, հոն կը սիրեն ցուցնել կղերական կամ պուրժուա միտքին խաղն ու խարդաւանանքը:

Սակայն պէտք չէ մոռնալ որ պատմական իրադարձութիւնները ինչ աշխարհահայեացք ունեցող անձերու միջոցաւ ալ որ գրուած լինին, չեն կրնար հիմնովին այլայլել անոնց ծնունդ տուող շարժառիթներուն նկարագիրը: Այդ մասին կասկածիլ՝ պիտի նշանակէր նենգ և անմիտ համարել այն անձերը որոնք հանդիսաւորապէս և լրջօրէն պատմած են զանոնք: Եւ այս ընթացքը մարդկային արժանապատուութեան վկաները չյարգելու անարդար կշիռ մըն է, որ միշտ պիտի խաբէ զինք դորձածողները:

Ինչպէս ամէն նորութիւն, այս տեսութիւնն ալ բաւական ծառայ գտած է այժմ ծառայելով շատերու ձեռքին մէջ իբրեւ չափանիշ՝ անով բարացուցելու համար մարդկային ամէն ձգտում:

Սակայն, պարկեշտ ըլլալու համար, պէտք է ըսել թէ ուղղջ մտածումի մը վերայ չէ հիմնուած այս սկզբունքը: Վասնզի եթէ եղած են շրջաններ պատմութեան մէջ, ուր մարդկային զանգուածները, նիւթապաշտ նկատումներէ տարուելով է որ շարժած են, իրենց այդ ճամբան շատ կարճ եղած է, և անոնք միշտ պէտք ունեցր են զաղափարի շոգիին, յառաջ վարելու համար իրենց գոյութեան նաւը:

Պատմական մեծ վերածնունդները լոկ տնտեսական շարժառիթներով բացատրել, պիտի նշանակէր ընդունիլ նիւթական ու ժին տիրապետութիւնը՝ իբրեւ միակ կամ

զլլաւոր ազգակ մարդկային յառաջացման ու ազնուացման, որ կը նշանակէ պատմութիւնը պատմութեամբ խեղաթիւրել: Եթէ ընդունինք խակ պահ մը տնտեսական ազգակներուն դերը, չենք կրնար ծնուցիչ պատճառը նկատել զայն մարդկային ընկերութեան բարեկաման և գիմայեղման, ոչ ալ վախճան մը անոր շարունակական եղափոխութեան, այլ լոկ օժանդակ մը, որ ստէպ կրցած է ուղղութիւն տալ, և արտաքինապէս ղեկավարիչ ազգակ մը հանդիսանալ:

Եղբակացութեան մը գալու պէտք չկայ, ըսելու համար թէ գաղափարն ու բարոյականն են որ վարած են ազգերն ու ժողովուրդները: Առանց բարոյական ուժի կըրակին, և ուղեղներ լուսաւորող գաղափարի լապտերին, մարդկութիւնը պիտի չկրնար երբեք իր գոյութեան այս բարձր աստիճանին վերելակել: Մարդուն մեծագոյն և անսուտ արժանիքը իր միտքին ու հոգիին գանձերն են, որոնցմով իրաւունք ունի պարձնալու, իրեն ամակ դրամագլուխով՝ որուն «ոչ գող կրնայ մերձենալ և ոչ ցեց ապականել»: Բոլոր կրօնները և բարոյական դրութիւնները, որոնք նախնական ժողովուրդներու մէջ կենցաղավարութեան ու զարգացման պայմաններն ու ազգակները եղած են, ուրոյն և ինքնայատուկ ծալք մը տալով մշտնջենաւորող կեանքին՝ գաղափարներ եղած են: Ամէնէն բարձրագոյն քաղաքակրթութիւնները գաղափարի ճամբէն է որ իրենց գաղաթնակէտին հասած են, և այնքան երկար կրցած են գիմանալ որչափ ատեն կրցած են արժարձել իտէալին հուրը իրենց սիրտերուն մէջ, և գաղափարի ու բարոյականի հիմնրուն վրայ խարսխուիլ:

Ազգերու պատմութեան մթնոլորտը լեցնող մեծագոյն զգացումը ազատութեան հրայրքն է եղած: Ու հնազոյն դարերու մէջ կրօնական կեանքը և եռանդը ուրիշ բան չեն եղած, բայց միայն այդ սրբազան տեսլականին իրենց մէջ թխսած հրայրքին փարումը, այնպէս որ նախնական մարդկութեան և անմիջապէս անոր յաջորդող սերունդներուն հոգիին մէջ ուրուացած այս կամ այն վերացեալ բայց ոչ նուազ իրական մտապատկերները մագնիսական ուժգնութեամբ առինքնած են միշտ յաջորդ սերունդները:

Մարդկութիւնը իր կեանքին զոհարելումով դուրգութեացեր ու պայքարեր է շարունակ յանուն այդ իտէական վսեմութիւններուն, և նուիրական նախանձախնդրութեան մը կատարած այդ ողորումը պատճառ եղած է որ ան բարձրանայ ու վսեմանայ, աւելի խորունկ և տեական գիծերու վրայ ձգելով իր գոյութեան հիմերը:

Միայն ազատութեան զգացումը, որ այնքան խանդավառած ու հրահրած է մարդկային հոգին, բաւական է ցոլցնելու համար թէ որչափ զօրեղ ու ներոյժ եղած է գաղափարին սէրը մարդուն մէջ. զայն ունենալու, անոր հասնելու համար մարդիկ արեան ծովեր, և ոսկորներու լեռներ կաղմեր են, որպէսզի անոր գաղափարը յաւերժանայ ու ապրի:

Կրօնքն իր սուրբերն ունի, և աղատութիւնը իր մարտիրոսները, պատմութիւնը յօրինող, ու զայն ապրեցնող ու երանգաւորող գաղափարի այս ջահակիրները, շահու և նիւթական բարիքներու ալիքակալութիւններով չէր որ խիզախեցին զէպի իրենց կոչումին կատարը: Հակառակը փաստելու ջանքը պիտի նշանակէր մոռնալ Գողգոթայի զոհը, մոռնալ Մարաթոնն ու Թերմոպլէն, ուրանալ Աւարայրը:

Գաղափարը ծաղիկն է հոգիին, արգասաւոր ու անապական մասը մեր էութեան, սուրբերն ու զիւցապները խանդավառող զգացնողիչ գիւնին, որուն տուած մղիչ ձգտումովը միայն տխեղձ մահկանացուն կը յաջողի արփաթեւել անկոխելի մարդերն յաւերժութեան:

Շահագիտական միտումներ չեն երբեք որ գոյաւորած են այն հիասքանչ երեւոյթները, որոնք տնթառամ փառապսակը կը յօրինեն գաղափարի մարդուն ճակտին շուրջ: Եթէ պատմութեան մէջ ժողովուրդներու և ազգերու խօսական վազքը լոկ նիւթի, շահու և հաճոյքի պողտաներէն ընթացած ըլլար, այն ատեն զօրաւորին տիրապետութիւնն ու տկարին ստրկութիւնը յաւերժացնող գոյութեան պայքարը աւելի խաղաղ ու խուլ կերպով պիտի մղուէր, ովկիանոսի խորութեանց մէջ կրուուող ձուկերուն, կամ անմուտ անտառներու գազաններուն կենսապայքարին հանգոյն, մարդուն կեանքը դարձնելով հացի կոշտ կոխի մը համար մղուած արիւնոտ

նախնիներու իրականութիւն մը լուր օճայց մարդը հացով միայն չ'ապրիր»:

Մարդկութիւնը իր գաղափարի մարդոց փազանդովը միայն կրնայ պարծիլ: անոնք են մեր ճշմարիտ բարեբարները: Մեր երախտագիտութեան արժանացած այդ գաղափարի խուզարկութեան կը պարտինք կրօնքը ճշմարտին, գեղեցիկին ու բարին, որոնք մարդը անմահացնող հզօրագոյն ուժերն են: «Հանճարը շանթ մըն է հոգեղէն, Ամենահանճարի կողէն ելած ու մարդուն գանկին մէջ բռնկած» մարդկութիւնը անոր շօնհարով արթնցած, վրիպակներու և պատրանքներու մշուշին մէջէն կը նշմարէ ճշմարտութեան արփաւաքանչ ցոլքը:

Հստաւաններուն իրազեկ բլլալու համար մեր իսկ արեան և զգացումին մէջէն պահ մը նայուածքնիս ուղղենք մեր ազգային պատմութեան ու կեանքին վրայ, հոն աւելի ապահով ու ցցուն պիտի կարենանք շօշափել պատճառներն ու արդիւնքները այն հարցին դոր յառաջագրեցինք:

Ճիշդ է որ պղտիկ ժողովուրդ մը եղած ենք, բայց մեծ զգացումներու հրայրքը երբեք չէ պակսած մեզի. աւելի ճշմարիտ ու արդար գտած ենք տառապիլ բարոյական մտաւարկարի մը առջև, քոն թէ ընդարմանալ նութեան գոհացումներու վայելքին մէջ: Ասոր իր ապացոյց կը բաւէ թերթի մեր պատմութիւնը, իր բոլոր մարտիրոսացումներով. լուսաբաղձ թիթեռի մը պէս միշտ լոյսին ու երազին վազած ենք, անոր թովիչ յափշտակութեան մէջ աշրկով շատ անգամ մեր թեւերը. Հայուն հոգին արդարութեան ողբերգական սէրն է եղած. արեւելքի հաճոյամոլ ու վայրազ ցեղերուն մէջ անիկա իր ձգտումներուն ողբերգութիւնը ապրած է դարերով: Կենցաղով խորհրդապաշտ, ու մտածումով բանապաշտ եղած է Հայը: Այս ընդունակութիւններով օժտուած անհատին էութիւնը լեցուած կ'ըլլայ հոգեկան տառապանքով: Իսկական ու կրաւորական հերոսացումի տիպարն է ան, ներգործական ոգորումներն ու արձանացումները կը ծնին անոր տառապող հոգիին խռովքէն, և իր ստեղծագործութեան արմատական ազդակը՝ ազնուացնող տանջանքը, հոգեկան ցաւն է:

Տիեզերական երկունքէն կը ծնի հեթանոս հայուն աստուածը, և դիւրին է

ըմբռնել թէ այս աշխարհահայեացքն ունեցող ժողովուրդի մը համար ս'ըջափ քաղցըր ու փրկարար պիտի թուէր Քրիստոնէութիւնը, որ մեր պատմութեան մէջ նոր փուլ մը շինելով նոր կաղապարի մը մէջ պիտի ձուլէր մեր ներքին լոյծ կեանքը, ապա զայն ինքնուրոյն դրոշմով մը կ'ընկու համար: Քրիստոնէութիւնը իր բացած դարագլուխով նոր ճակատագրի մը կ'ուղղէր Հայ ցեղը, անոր մատնանիւ ընկնով խաչին ճամբան, որ դարերով պիտի արիւնէր իր ցաւատանջ կուրծքը, և լուսոյ ճաճանչներով պիտի պսակէր իր մարտիրոսի գլուխը:

Իրբև վիշտին փրկիստփայլութեան մեկնութիւն՝ նոյնիսկ ըստ աշխարհի, Քրիստոնէութիւնը՝ զոհացնող և միսիթարիչ ազգակ մըն էր Հայու տեսապաշտ հոգիին համար, ասոր համար է որ հոգեպէս կեդրոնացած ուժին իր ներգործութիւններու շնորհիւ կարճ ժամանակաշրջանի մը մէջ նոր կրօնը Հայուն հոգեբանութիւնը դարձաւ:

Ամբողջ Դ. դարը հոգեւոր տարանջատման ու ներքին պայքարի շրջան մըն է, ժամանակի Հայը կը տարուբերի ազգայնականութեան ու քրիստոնէական աշխարհաքաղաքացիական ներհակընդդէմ դադափարներուն միջև: Մեծն Ներսէս Ներքին ցեղային բարոյականով կ'ամփքէ այս անհաշտ ընդդիմամարտութիւնը, հարթելով Քրիստոնէութիւնը ազգայնացնելու ուղին. և երգ դարը կուգայ ապացուցանել, թէ Հայուն միտքն ու հոգին հարուստ է գաղափարներ համաձուլելու կարելիութիւններով, և ազգային անհատականութեան գաղափարին յարած միակն է ան բովանդակ արեւելքի ժողովուրդներուն մէջ:

Եթէ Դ. դարու վերջերը Հայերը իրենց ազգայնութիւնը փրկելու յոյսով Քրիստոնէութեան փարեցան, անոր մէջ գտնելով իրենց էութեան բովանդակ պահանջքը, Ե. դարուն Հայ քրիստոնէութիւնը ինքզինքը փրկելու համար ազգայնականութեան կառուցեալ, ու իր այդ հակումին կը պարտի Հայը իր այժմու ինքնատիպ և ինքնուրոյն եկեղեցին: Ասով միայն կը բարացուցուի ոսկեղարու յաղթանակը: Հայկական ուրոյն տառեր ունենալու անհրաժեշտութիւնը պահանջն է Հայ ցեղի ընդդիմամարտ կորովին, ինքնատիպ և ինքնարաւ ըլլալու իր ներքին և անտարիկ իդ-

ձին: Սահակ-Մեսրոպ իբրեւ ստեղծողներ և ռահանորդներ այդ մեծ շարժման, մեր պատմութեան ամէնէն լուսաւոր գէմքերն են, սակայն անոնք աւելի խորհրդաւոր ու պաշտելի են իրենց հոգեկան ձգտումներով և խեղճով, իբրեւ Հայ ցեղի ներքին ու ժականութիւնը մարմնացնող տիպեր, և անոնք իրենց այս վերջին հանգամանքով է որ աւելի կը մեծնան ու կը բարձրանան տոհմապաշտ սերունդներու միտքին ու հոգիին մէջ:

Ոսկեդարով երաշխաւորուած մեր գրականութիւնը կոթողումն է Հայ բնատոնմիկ հոգիի յայտարերման. Բիրստոնէութիւնը արտայայտութեան ձև մը եղած է հայ անհատի ներաշխարհային շարժումները ղեկավարող: Համադրական այս երեոյթը, ոմանց խորհիլ տուած է թէ Հայուն ստեղծագործ էութիւնը կը կայանայ արեւելքի և արեւմտքի մշակոյթները իր վրայ իրաւութեամբ միաշնչելու ճիգին մէջ, որ հիմնովին սխալ է. այդ երեոյթը աւելի արդիւնք է հայ անհատի ենթակայական ներքին ոգորումին, և հոգեկան ինքնաստեղծ այդ ուժին շնորհիւ է որ ան կրցած է ապրիլ դարերու մրկայոյզ փոթորկումներուն մէջէն, երբ իր քով ապրող շատ մը հզօրներ վաղուց արդէն կը ննջեն ժամանակի գերեզմանին մէջ: Անշուշտ տնտեսական ուժեր չէին որ շարժառիթ հանդիսացան Սահակ-Մեսրոպեան շարժման. և արդէն սկզբնաւորուած այդ շարժումը պսակող երկնային միջամտութիւնը Մեսրոպի տեսիլքին մէջ, որուն հաւատացեր է Հայու գաղափարապաշտ հոգին, ինքնին կը բարացուցէ սակեղարու շարժման գաղափարական բնոյթը:

Դարերու ընթացքին կորսնցուցինք մեր նիւթական ու ֆիզիքական բոլոր առաւելութիւնները, բանակներն ու հարստութիւնը չկրցին նեցուկ հանդիսանալ մեր գոյութեան, բայց Մեսրոպեան գիրով յաւերժացած գաղափարին թլացքը, միշտ արարչագործեց, մեր ծիրած էութեան խորը, յարատեւելու ներհզօր բախտի մը շաղկապուած, կանգուն պահելով գմեղ կրօնատի գոտիթափին վրայ: Մեր և բովանդակ մարդկային պատմութիւնը՝ այս լոյսով միայն կը մեկնուի, և Սահակ-Մեսրոպ իրենց այս հանգամանքով մոռնաւոր մեծ են մեր ազգային գիտակցութեան առջև:

Ե.Դ.ԻՇԷ. Ա.Բ.Ն.Ա.Յ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ՄԱՐԴԻ ՄԱՀԿԱՆԱՅՈՒ»

ՄԱՅԳԼ ԱՐԼԵՆԻ

Ն Ի Շ Ե Ր

Մայքլ Արլենի կանայ Դիլարկը և անոր ընկերները կը դառնան բարձր դասու — անգլիական բարձր դասու — արուեստակեալ ու չափադանցեալ հեշտասիրութեանց շուրջ. և թէև առողջ լմաստասիրութեամբ չեն յատկանշուիր, բայց զբաւիչ ու հանճարեղօրէն գրուած ըլլալուն համար գտած են մեծ ժողովրդականութիւն, որ սակայն միշտ ստուգանիլը չէ գրքի մը խսկական արժանիքին:

Մեծ ուրախութեան առիթ մըն է, անշուշտ, ինչպէս կը վկայէ օտար մամուլն ալ, որ Մայքլ Արլեն իր հին ուղին ձգած՝ նոր ճամբու մը կը հետեւի Man's Mortality-ով: Մէկ կողմէն իր ճարտարութեան, և միւս կողմէն իր ձեռնած նիւթին պահանջումներուն կշիռը՝ բաւական գոհացուցիչ է արդարեւ, եթէ ոչ կատարեալ:

Man's Mortality կէս դարու պատմութեան կանխում մըն է. թափանցել ջանացող նայուածք մը՝ դէպի 1980ական թուականներուն հեռաւորութիւնը, ուր քաղաքական ու տնտեսական հարցերը բոլորովին նոր կերպարոնք մը կը զգենուն օղային հաղորդակցութեանց անհամեմատ բարգաւաճման հետեւանքով, մինչև այն այն աստիճան՝ որ օդանաւային համաշխարհային ընկերութեան մը ձեռքը կ'անցնի ամբողջ երկրի կառավարութեան ղեկը: Ի վերջոյ կուգան, անշուշտ, զեղծումները և ձախողութիւնները, որոնք նոյնիսկ օդանաւային ընկերութեան մը ղիկատաւորութեան անբաւական ու ֆլանսակար ըլլալը կը ցուցնեն: Ապա երկպառակութիւն, մեքենայութիւններ, կոխ: Յետոյ՝ ղիկատաւոր ընկերութեան հակառակորդի մը կողմէ եղած գիտական նոր գիւտ մը՝ որով նորահար օդանաւ մը անխոցելի և ամենակործան կը դառնայ: Սակայն որովհետև

մարդկութիւնը բարոյապէս զուգընթաց չէ քալած զիտութեան հետ, ազիտաւոր պիտի ըլլայ զիւտին ընդհանրացումը, և այդ աղէտը վրիպեցնելու նպատակաւ հնարիչը գերագոյն զոհողութեամբ մը տնձնասպան կ'ըլլայ՝ իր գիւտն ալ իրեն հետ անմոռացութեան գիշերին մէջ պատելով, մինչեւ որ աւելի բարի, աւելի իմաստուն օրեր ծագին՝ մտքով գերաճած, բայց հոգեով տկուղ սա մեր մարդուն վրայ: — Այս է գիրքին կորիզը:

Ուրեմն եւրոպական, մասնաւորապէս անգլիական և ամերիկեան հասարակութեան մէկ մեծ դանդաղածին փոքրողութիւնը անուցանելէն, ատով համբաւ չինելէն և հարստանալէն ետք՝ Մայքըլ Արլին ջանք կ'ընէ լքել պզտիկութիւնները, կը դառնայ, կը սլանայ և կը թաօր մեծերու վայել բարձրութեան մը վրայ: Մայքըլ Արլին կը լրջանայ և արհամարհոտ ակնարկ կը նետէ իր նախկին հիացողներուն վրայ, մակերեսային և կեղծ ազնուականութեան մը զոհերը դարձած հեշտասէր տիկիներուն և պարոններուն վրայ: Եւ տնչուշտ մեծ շահ մըն է այս՝ առողջ գրականութեան համար:

Man's Mortality շահեկան է նաև մասնաւորապէս՝ վասնզի գլխաւորաբար կը ցուցնէ այժմեան չին-ճարտական կռիւին և սոցիալական զաւնակցութեան անոր հանդէպ բռնած զիրքին յարուցած հարցերուն դանազան երեսները: Կը մարդարէանայ այն կերպարանափոխութեանց մասին՝ որոնց պիտի ենթարկուի Ազգերու Լիկան, կէս դար մը յետոյ, կը մարգարէանայ և այն հանգամանքներու մասին՝ որոնցմով պիտի ներկայանայ ապագային միջազգային վեճի մը ելոյթը: Կ'երեւի ուրեմն թէ Man's Mortality բոլորովին այժմեական զիրք մըն է: Վէպի մը համար այժմեականութիւնը, կրնանք կարծիւ ըսել, արժանիք մը չի կազմեր առհասարակ, գրական տեսակետով, ինչպէս դաս մը ուրիշ գիրքերու համար կը կազմէ: Վէպ մը եթէ ապրիլ կ'ուզէ՝ պէտք է անթուական ըլլայ «ապագայական», «յապագական» եթէ կարելի է ընդդիմադրել այս բոլոր «այժմեական»ին: Եւ Man's Mortality ապագայական չէ. որով

«մարդ մահկանացու» իր մարդուն տուած ստորոգելին ինքն ալ պէտք է չալկէ: Մահկանացու վէպ մըն է ան:

Սովորաբար վէպ մը, այն իմաստով որ առաջին արտասանութեամբ մը կը նշանակէ այս բառը, պէտք է սիրոյ մ'առանցքին շուրջ դարձնէ իր պատմութեան բոլոր մասերն ու կտորները: Բայց Man's Mortality այդպէս չէ. հազիւ թէ մի քանի էջեր սիրոյ հասարակ քննային նուիրուած կան, ադ ալ պատահաբար, առանց վէպին ընդհանուր հոսանքին մէջ նկատելի գիծ մը կազմելու: Եւ նշանակել պէտք է այս կէտը՝ ի նկատի ունենալով մասնաւորապէս Արլինի նախորդ գիրքերուն քննման և նկարագիրները: Արլին ձանձրացած սէրէն. կամ իր ընթերցողները ձանձրացած նկատեց. կամ զիտմամբ տարբեր դասու ընթերցողներուն կը հրամայէ իր այս գիրքը: — Հաւանական է:

Ինծի այնպէս կը թուի թէ տեղ տեղ ծերունի մեծահամբաւ G. B. S. ի ոճն օրինակել կը ջանայ Մ. Արլին, առանց անշուշտ յաջողելու անոր խայթող ու հանճարեղ սրամտութիւնը — համեմիշ աղը գրականութեան — տալ կարենալու իր գրչին: Ուստի տեղ տեղ հասարակ — տեղիք կը դառնայ՝ երբ օրինակ՝ խօսի թագաւորին և պարլամենտին վրայ, և կամ արդի ընկերային հաստածներու վրայ, որոնք արդէն այնքան վարպետօրէն երգիծուած են G. B. S. էն: Մարգարէական կոչումը այլապէս մեծ հոգի մը կ'ուզէ, քան ինչ որ կարողանում է ցուցադրել Մ. Արլին: Թեւազրիչ է սակայն կարգալ և խորհրդածել թէ ինչի՞ պիտի վերածուի արդի պետական սարուածքը, պետական զիտութիւնը, երբ զէնընկեցութեան և ալյնի նման այժմեական խնդիրներ լի և զոհացուցիչ լուծում գտած ըլլան:

Վէպի մը էական յատկութիւններէն մէկն է դէպի հանգոյց տանիլ ընթերցողը հե ի հե, զայն հետաքրքրել յառաջատուական կերպով: Կան վէպեր ի հարկէ՝ որոնք այնքան խաղաղ ու բնական են՝ որ մարդ պարզապէս կ'ապրի զոնոնք՝ անոնց ամէն մէկ էջին հետ: Պարզ է թէ Man's Mortality այս վերջին տեսակէն չըլլալով՝ հարցի մը, խնդրի մը լուծումը փորձող վէպ մըն է:

Արդ, երբ Մայքլը Արլեն առաջին էջին խսկ կը հասկցնէ թէ օդանաւային ընկերութեան միահեծան տիրութիւնը աշխարհի մեծագոյն մասին վրայ՝ իր բարոյական տկարութեամբը և բոնապետական մեքենայութիւններովը, ինքնասպանութեան կը դիմէր, ալ անկէ ետք բան մը չեւէր աւելցնելիք այս գաղափարին վրայ իր բարգաւաճում, մինչև որ օդանաւային ընկերութիւնը չփոթութեան մատնող նոր գիւտի մը առաջադրած սխրագործութիւնները կը ծանուցանէ։ Ու ասկէ ետք՝ հարցական նշան մը լռի։

— Երազ մը, երազ մը գեղեցիկ այս գիրքին եզրակոտցութիւնը, թերևս կրնանք ըսել նաեւ վսեմ, ուր կը թելադրուին ընթերցողին ապագայ իրականութեանց եւ ազդերու ճակատագրի մասին ազօտ խորհրդածութիւններ միայն։

Մ. Արլեն Ս. Պօղոսին և Յիսուսին յիշատակութեան համար ալ տեղ գտած է իր վէպին մէջ։ —

«Մեր առաջնորդները մեր բոլոր սխալներն ու տկարութիւնները պէտք է ցուցնեն իրենց անձին մէջ. այլապէս անոնք պիտի մեկուստնան մեզմէ և ի վերջոյ պիտի կործանեն զմեզ։ Ս. Պօղոս անհունօրէն աւելի մըստ չհասցեւց մեզի քան այն ազահ պղտիկ մարդը, Նաբոլէոն։ . . . Վատնգաւոր մարդիկն անո՞նք են՝ որոնք ո՛ր և է բան չեն ուզեր իրենք իրենց անձին համար։» Եւ այս պատճառաբանութեամբ Նոկս, գիտնական հայրը, կը վախնայ իր անշահախնդիր որդիէն՝ վէպին հերոս Դաւիթ Նոկսէն որ հանճարեղ գիւտին հնարիչն է։ Իսկ Յիսուսի քաջութիւնն է որ կը ներշնչէ Դաւիթ Նոկսի ընկերներներուն ըսել. — «Արի պիտի ըլլանք, մեր Տիրոջ Յիսուսի Գրիստոսի արիւթեան մէկ տասներորդին չափ արիւթեամբ մը. Յիսուսին՝ որ մեռաւ իր աչքերը բաց, որպէսզի մարդիկ աւելի լաւ ըլլան . . . Հիմա պիտի մեռնինք մենք ալ մեր աչքերը բաց, որպէսզի մարդիկ աւելի լաւ ըլլան. և կրնայ ըլլալ որ մարդիկ լաւագոյն պիտի ըլլան, կրնայ ըլլա՛լ նաեւ որ պիտի չըլլան, բայց այդ մեր հոգը չէ, երբ անգամ մ'արդէն մեռած ըլլանք։»

Կը նշենք գաղափարի կալուածին վերաբերող այս կէտերը՝ վասնզի ինչպէս նըկատեցինք՝ Man's Mortality իմաստասիրական շունչ մ'ունի առհասարակ ծայրէ ծայր. ո՛չ այն հոգը՝ զոր վիպասաններ երբեմն կուտան իրենց պատմութեան՝ ուռեցնելու համար գայն, էջեր բազմացնելու և իմաստասիրականց կուտակումներ ցուցադրելու համար։

Հետաքրքրական է Man's Mortality-ին յարուցած խնդիրը. հետաքրքրական են նաեւ խնդրոյն յարուցած խորհրդածութիւնները, որքան ալ նոր չըլլան անոնք, H. G. Wells-ի և նման գրողներու քաղաքագիտական գրութիւններէն ետք։

Լեհացի կախարդ մը քիմիական գիտութեան, հոգեխօս մը Լեհաստանէն, լուր կը զրկէ Դաւիթ Նոկսի եւ կ'ըսէ. «Նոկս ինքզինքը անարդարութեան կործանարար հրեշտակը կը կարծէ. ըսէ՛ք իրեն որ անատական (atomique) ներուժով (energie) չի կրնար ըլլալ այդ՝ Ներուժը մարդու հոգիին խորութեանց մէջ կը գտնուի։ Ե՛ս եմ որ կը քաշեմ այդ խորութեանց մէջ, իմաստութեան վերջնական պարունակին մէջ, . . . Եթէ ուզեմ՝ կրնամ խորտակել Նոկսը եւ իր բոլոր անխոցելի մեքենաները։»

Հոգին և մարմինը (նիւթը), քիչ մը օտարոտի զգեստով մը թէև, Man's Mortality-ին հորիզոնին վրայ կ'երևին պայքարի մէջ։ Այդ պայքարին մէջ նիւթը պարտութեան նշաններ ցոյց կուտայ։ Արդի գիտական իմաստասիրութեան ուղղութեան հետեւութիւնն է այս, ի հարկէ։ Հորիզոնին ուրիշ կողմը կը պայքարին մէկ կողմէն անհատական ազատութեան սէրը և մարդկայնութիւնը, և միւս կողմէն մեծութեան, տառալիագոյն ծաւալներու, համապարփակ միութեան վսեմութիւնն ու հրապոյրը (Բ. Դլուխ)։ Այս պայքարը 20րդ դարուն հըրատապ հարցերէն մէկն է. աւելի ճիշդ՝ մշտնջենական հարցն է՝ որ Ֆաշիսմի կամ կոմունիսմի նման հրեղթներուն յառաջ գալովը՝ նոր արժէք մը ստացած է ներկայիս։

Ու գիրքը կը փակուի պղտիկ համաս-

տուածեան երգով մը, աղջկան մը բերնին մէջ.

«Նէ ընդադօտ գիտէր թէ մարդու ամենափոքր մասն իսկ հոգեւոր ընդունակութիւն մ'ունէր: Գիտէր նէ՝ թէ կոյր, սրտառու, յուսալից բայց ինքնին ճշմամբ նախապէս մը իրենք գերիններն էին ապագայի մը՝ ուր իրենք և իրենց պէս մարդիկ տեղ մը պէտք է որ ունենային: Այո՛, անձնական անմահութեան գաղափարն է որ մարդիկ ամենահոգեղէն կիրքերու կը շնորհալից Եւ յանկարծ կարծես հզօր նուագ մը լեցուց կարլոտտան (այս է գրքին վերջին բառերն արտասանող աղջկան անունը). «Գիտցաւ նէ թէ մարդը՝ իբր տեսակ՝ տէր մը չէր, այլ ծառայ մը արեւելքի տնտեսման ծրագիրին, ուր համայն կեանքի հողին ուրիշ բան չէր, բայց եթէ միայնակ ու յստակ ձայնի շնչո մը՝ յորդ ու ծաւալուն նուագի մը մէջ:»

Թէև մոլար է անշուշտ այս կարծիքը՝ բայց մենք ճշմարտութեան ջատագովութիւնը չէ որ կ'ընենք. այլ կը ներկայացնենք գիրքը միայն:

ՏԻՐԱՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՈՍՈՎ

Սովորաբար մարդիկ աւելի լաւ կը համոզուին այն պատճառներով՝ զոր իրենց գտած են, քան այն պատճառներով՝ որոնք ուրիշներէ կը ցուցուին:

*

Հարկ է տեսնուիլ զիսկա՛յ՝ երբ պարսէ, հաստաւէ՛յ՝ երբ պարսէ, հաւաւի՛յ՝ երբ պարսէ: Ով որ այսպէս չ'ընէր, ևս չի գիտեր քանակաւորութեան գորոքիւնը: Կա՛ն ոմանք որ կը մեղակեցնեն այս երեք սկզբունքներուն դիմ. կա՛ն աւելի քան իրեն հաւաստի հաստաւիւն կը քերականաւ ապացուցութեամբ խնայաւոր, կա՛ն աւելի քան իրայ տարակուսելով չեն կրնար զիսկա՛յ քէ կ'ըր պիտէ հաւաւի, և կա՛ն աւելի քան իր հաւաւելով անկարող կ'ըլլան զիսկա՛յ քէ կ'ըր պիտէ հ դասէ:

ԼՈՒՐԵՐ ԶԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

Հայաստանէն գրուած յունիս 25 թուակիր նամակէ մը կ'իմանանք թէ Ամենայն Հայոց Վեհ. Սրբազան Հայրապետը հիւանդ է, և այդ միջոցին արդէն տասնէհինգ օրերէ ի վեր անկողնոյ կը ծառայէ: Ուրախ ենք սակայն հաղորդելու նոյն ատեն թէ, ըստ նամակագրին, Երեւանէն յաճախ այցելող բժիշկներ յուսադրած են թէ բոլորովին անցողական տկարութիւն մըն է եղածը, և վստահ ենք թէ, ողորմութեամբ Աստուծոյ, Ն. Ս. Օժոռթիւնը ապաքինած կը լինի արդէն:

Նոյն նամակէն կ'իմանանք զարձեւել թէ հայրապետական անդրանիկ կոնգրակներն արդէն պատրաստ են և տպագրուած, և ի մօտոյ կը զրկուին Սփիւռքի հայութեան:

Հայաստանէն գրուած նամակներէ կը տեղեկանանք նոյնպէս թէ Հայաստանի Հանրապետութեան, որուն հրատարակումը որոշուած լինելը իմացուած էր ասկէ առաջ, պիտի լինի խոշոր գործ մը, 15 հատորներէ բաղկացած: Երեք հանրապետութիւնները (Ատրպէճան, Վրաստան, Հայաստան) գրեթէ միաժամանակ սկսած են դործին, թեւադրութեամբ և օժանդակութեամբ Մոսկուայի: Միայն Հայաստանի Հանրապետութեան համար նշանակուած է առաջին 6 միլիոն ռուպլի. հարկաւոր անձինք կ'աշխատակցին գործին. առանձին հաստատութիւն մ'է հիմնուած ատոր համար. բաղմամբ Յանձնաժողովներուն ըստ գիտական զանազան հիւղերու. այսպէս. 1) Աշխարհագրական Յանձնաժողով, 2) Ատոլարաշխական, 3) Ֆիզիկայի, 4) Մաթեմատիկայի, 5) Փիմիայի, 6) Փիլիսոփայութեան, ևն. ևն. Յանձնաժողովներուն նպատակն է ընտրել իւրաքանչիւր գիտութեան մէջ գործածուած այն բառերու ցանկը, որոնք պիտի մտնեն Հանրագիտարանին մէջ, յօրինել այդ բառերու հայերէնը, և որը որ կայ՝ քննել, ճշդել և նուիրագործել: Բոլոր յանձնաժողովներու գլուխը կայ ուրիշ աւելի բարձրագոյն մարմին մը՝ 9 հոգիէ բաղկացեալ, որ յանձնաժողովներու գործերը նորէն կը քննէ, տարաձայնութեան պարագային իր վճիռը կուտայ և վերջնականապէս հայերէն բառերը կը նուիրագործէ: Հանրագիտարանի կէտը նուիրուած պիտի ըլլայ հայ կեանքին, միւս կէտը ընդհանուր: Բացուած է Ա. Հատորին բաժանորդագրութիւնը (10 բուրի), թերեւս լոյս տեսնէ 1934 ին:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

● Շր. 1 յուլիս. — Վսեմ. Ոսկան Պէյ Մարտիկեան մեկնեցաւ Լիբանան. միասին մեկնեցաւ նաեւ Տ. Գէորգ վրդ. ճանապետ, ղէպի Սօփուգ Սուրբ:

Տ. Հայկազուն եւ Տ. Ասողիկ վարդապետներ մեկնեցան Յոսպէ, կրօնական պարտականութեամբ:

● Կիր. 2 յուլիս. — Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ քարոզեց Տ. Տիրան վրդ. «Ազգ. չար եւ շնացող» նշան խնդրէ, եւ նշան մի՛ տացի նմա, բայց նշանն Յովնանու մարգարէի՝ բնարանով. բացատրեց թէ քրիստոնէութեան մեծագոյն հրաշքը հաւատքի ներգործութեամբ կատարուած հոգեկան վերանորոգութեան եղելութիւնն է:

● Եւ. 6 յուլիս. — Ի տօնի Թարգմանիչ Վարդապետաց Ս. Սահակայ եւ Ս. Մեսրոպայ, երէկ իրկուան նախատօնակէն վերջ աշօր եւ կատարուեցաւ հանդիսաւոր ժամերգութիւն հանդերձ մատուցմամբ ս. պատարագի, ժամարարն էր Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի տեսուչ Տ. Կիւրեղ վրդ.: Գարոզեց Ս. Պատրիարքը, բացատրելով երկու մեծ սուրբերուն կատարած գործին արժէքը:

● Կիր. 9 յուլիս. — Գիւտ Տփոյ տօնին առթիւ ս. պատարագը մատուցուեցաւ ի Գեթսեմանի, Աստուածածնի գերեզմանի տաճարին մէջ, ուր Տ. Սմբատ Սրբազան քարոզեց ըստ առօրն պատշաճի:

Կէս օրէ վերջ ժառանգաւորաց Վարժարանի ընդարձակ օրահին մէջ կատարուեցաւ գրական մեծ հանդէս, Սահակ-Մեսրոպեան տօնի առթիւ, ըստ սովորութեան, ի ներկայութեան ամբողջ Միաբանութեան եւ քաղաքացի եւ դպրեման ազգայնոց խումբ քաղմութեան. կը նախագահէր Ս. Պատրիարքը Հայրը ժառանգաւորք երգեցին ճառ ընդ մէջ. Բանախօսեց Տ. Եղիշէ արքայ. «Դադափարի ոյժն է որ կը վարէ ազգերը» նիւթին վրայ. այս ճառը հրատարակուած է Սիւնի այս թիւին մէջ: Սարգիս սարկաւազ կարգաց գրաւոր ինքնագիր ճառ մը՝ «Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ» վերնագրով: Արշալի սարկաւազ կարգաց ինքնագիր շարադրութիւն մը. «Ձեռքը», ներկայացնելով մարդկային աշխարհը՝ իբրեւ գործիք հոգեկան արտայայտութեանց եւ անոր կատարած դերը մարդկային քաղաքակրթութեան մէջ. ուրիշ ժառանգաւոր սաներ կատարեցին արտասանութիւններ: Հանդէսը, որ բացուած էր տեսուչ Տ. Տիրան վրդ. ի կողմէ, փակուեցաւ Ս. Պատրիարքը Հօր խօսքով:

● Կիր. 16 յուլիս. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն. քարոզեց Տ. Սիւնի վրդ. բնարան առնելով Շնորհալույ Հաւատովին «Իմաստութիւն Հօր Յիսուս» տունը, բացատրեց

թէ ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ մտածումը, խօսքի եւ գործոց մէջ ցոյց տրուելիք իմաստութիւնը: Տ. Հայկազուն վրդ. երէկուրէն Յոսպէ երթալով, այսօր, յանուն Ս. Պատրիարքը Հօր նախագահեց նոյն տեղի դպրոցական ամալերջի հանդէսին:

● Բչ. 17 — Շր. 22 յուլիս. — Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի տարեփոխի քննութիւնը կատարուեցան շարժուան բնթացքին: Ս. Պատրիարքը անխափան նախագահեց բոլոր բերանացիներուն, մեծագոյն մասամբ ինքն անձամբ կատարելով քննութիւնները: Ներկայ էին նաեւ Ս. Եղիսկոպոսները եւ ուսուցիչ եւ միաբան վարդապետները: Սարկաւազաց եւ Ժառանգաւորաց գլխաւոր դասերէն ոմանք կատարուեցան զգաւոր:

Այս շարժի տեղի ունեցան նաեւ Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի քննութիւնները, որոնց նոյնպէս ներկայ գտնուեցան Ս. Պատրիարքը եւ միաբանութեան անդամներէն շատեր:

● Շր. 22 յուլիս. — Ի տօնի Տապանակի Հնոյ Ուխտին, երկնային նախատօնակ եւ այսօր ժամերգութիւն եւ Ս. Պատարագ կատարուեցաւ Մայր Տաճարի յարակից Ս. Էջմիածին եկեղեցւոյ մէջ:

Երեկոյն, յիշատակաւ առաջին պատարագի Տեառնեղբայր Առաքելոյն, ըստ սովորութեան՝ Դաւթի մարգարէին եւ Յակոբայ առաքելոյն ի պատիւ նախատօնակ կատարուեցաւ Մայր տաճարին մէջ, ուր Ս. Պատրիարքը մուտք գործեց հանդիսաւոր Հրաշափառի:

● Տ. Սիւնի վրդ. Հայֆա զնաց Վարդապետի տօնին առթիւ՝ պատարագելու եւ քարոզելու նպատակաւ:

● Նոյն պաշտօնով Աման մեկնեցաւ Տէր Զգոն վրդ. ընկերակցութեամբ Տիր. Յարութիւն Սարկաւազի:

● Կիր. 23 յուլիս. — Ի տօնի Վարդապետին, Ս. Պատրիարքը պատարագեց: Յետ ս. պատարագին հանդիսաւոր հոգեհանգիստ եղաւ վսեմ յիշատակի Սարգիս եւ Տիրուհի Կիւլպէնկեանի, ուրոնց որդին եւ Ս. Աթոռոյս բարերարը Գալուստ Պէյ Կիւլպէնկեան, վերջերս հաճած էր նոր նուէր մը դրկել իւրակերտ Կիւլպէնկեան Մատենադարանի կահաւորման համար: Ս. Պատրիարքը հոգեհանգիստին առթիւ ծանուցում ընելով այս մօտք, հանդուցեալներուն համար երկնային հանգիստ եւ իրենց դաւկին համար բարօրութիւն կենաց մաղթեց:

● Դչ. 26 յուլիս. — Տեղի ունեցաւ ժառանգաւորաց մարդահանդէսը, ի ներկայութեան Ս. Պատրիարքը Հօր եւ ամբողջ միաբանութեան:

● Եւ. 27 յուլիս. — Ժառանգաւորաց Վարժարանի մեծ օրահին մէջ կատարուեցաւ դպրոցական տարեփոխի պարզ հանդէս մը. նախագահութեամբ Ս. Պատրիարքը Հօր եւ բոլոր միաբանից: Բարդէն սարկաւազ եւ Թովմաս ժառանգաւոր երախտագիտական ուղեւորներ կարգացին ի դէմս Ս. Պատրիարքը Հօր: Յետոյ տեսուչ Տ. Տիրան վրդ. նոյնպէս շնորհակալութեան սրտագին

արտայայտութիւններ ըրաւ Ն. Ամնապատուութեան և Ս. Աթոռոյ պատկանեալ ժողովոց և կարգաց վարժարանին կեանքի տարեկան տեղեկագիրը, ցոյց տալով բարոյապէս և մտաւորապէս գնահատելի յառաջդիմութիւնը թէ՛ ժառանգաւորաց և թէ՛ ընծայարանի բաժնեկիցան մէջ. կարգաց անունները նաեւ ամէն նիւթի մէջ առաջին հանդիսացող աշակերտաց, որոնց զինանակն պարգեւները բաշխեց Ս. Պատրիարք Հայրը, ինչպէս նաեւ ընդհանուր նիշերու վիճակացոյցը, ի վերջոյ խօսեցաւ Ս. Պատրիարք Հայրը, հայրական խրատի խօսքեր ուղղելով աշակերտներուն և քացատրելով անոնց թէ ինչպէս պէտք է արձակուրդի զրօսանքի օրերը օգտագործեն յառաջիկայ վերամուտին հոգեկան լաւագոյն տրամադրութիւններով վերականգնու համար իրենց պարտականութեանը:

● Կիր. 30 յուլիս. — Ս. պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Եփեսոսի, ուր քարոզեց Տ. Գարեգին վրդ. — Իսկ Ս. Էրեւնական տաճարէն զինեւորային մէջ պատարագեց Տ. Նորայր վրդ. և քարոզեց «Որ սիրէ զհայր կամ զմայր առաւել քան զիս, ոչ է ինձ արժանի» բնաբանով. Էրեւնացի թէ՛ ճշմարտ թրիստոնեան պէտք է Աստուծոյ աւելի սիրէ ոչ մէկ անձ կամ իր:

● Ս. Պատրիարքը առաւօտուն Ս. Ենոնի գնաց Տ. Եղիշէ արեղայի հետ, և ներկայ զրուակեցաւ Ս. Այրին սեղանին վրայ մատուցուած ա. պատարագին:

Կէս օրէ վերջ, ժառանգաւորաց մեծ բազին մէջ տեղի ունեցաւ Ս. Թարգմանչաց վարժարանի տարեկան հանդէսը: Կը նախագահէր Սրբազան Պատրիարք Հայրը, ներկայ էին բոլոր միաբանները, և խառնեամ ժողովուրդ: Տեսուչ Տ. Կիրեղ վարդապետ արտասանեց քացման խօսքը: Յետոյ Մանկապարտէզի ու Նախակրթարանի մեծ ու փոքր երկու սեռէ սաներ անդադրուած ոգևորութեան մէջ պահեցին բոլոր ներկաները, իրենց երգերովը, արտասանութիւններովը, խաղերովը, պարերովը, տրամախօսութիւններովը, փոքրիկ ներկայացումներովը և ճառերովը: Վարժարանը այս տարի ունեցաւ 10 շրջանաւարտներ, որոնց անուններն են. Օրիորդներ՝ Աղասուհի Տաքէսեան, Ազնիւ Կարապետեան, Արշալոյս Մանտոսեան, Մարի Թադեոսեան, Մարիամ Նշանեան, Մերի Շէօնմէլեան, Պայծառ Պապիկեան, Վարդանոյշ Մարտիրոսեան, Վարդուհի Աղաճանեան և Պր. Յակոբ Նշանեան:

Հրաժեշտի ճառէն վերջ, Ս. Պատրիարքը խօսեցաւ, զոհունակութիւն յայտնելով ձեռք բերուած յաջողութեանց մասին. աղբու խրատական մը ուղղեց շրջանաւարտներուն, որոնց վկայականներուն հետ յանձնեց նաեւ մէկ մէկ առձեռն ժամագիրք և նարեկ:

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կիւլպէնկեան Մասեճադարանի Սրբոց Յակոբեանց

Շնորհակալութեամբ կ'արձանագրենք թէ ազգային բարերար Վսեմ. Գալուստ Պէյ Կիւլպէնկեան նուիրած է 30,000 Ֆր. Ս. Աթոռոյս Կիւլպէնկեան Մասեճադարանի կանաւորման ծախսոց համար:

Իրենց նեղիմակներուն կողմէ նուիրած նեւեւալ զիրենք ալ շնորհակալութեամբ ստացուած են.

1. Արեւի-Անճրէի, քերթուածներ (1930-1932), Վահէ-Վահեան, Պէյրութ, 1933, էջ 92, Գին 15 Ֆրանք: Հասցէ, Sarkis Abdalian, High School, Brummana (Liban):

2. ՌՈՏՈՍՈՒՅԻ ՀԱՅԵՐԸ, 1606-1922, Սարգիս Գ. Փաշահեան, Սօֆիա, Տպարան «Զանգ», Պուլ. Տրակիման 26, 1929, էջ 128, Գին 50 սէնթ: Հասցէ, Ս. Փաշահեան, Պուլ. Տրակիման թիւ 21, Սօֆիա:

3. ԿՈՒԶԻԿ ՊԵՏՏՈՒ (Հէքեթ), Արսէն Երկաթ, Հրատ. «Սահակ-Մեսրոպ» Տպագրատան: Գահիրէ, 1933, էջ 31:

4. A SHORT RELIGIOUS HISTORY OF ISRAEL, By E. W. Hamond, M. A., Formerly Principal of the Jerusalem Men's College. 1932, p. 158.

5. THE EIGHTH CENTURY PROPHETS, By E. W. Hamond, M. A., with a Preface by Dr. Cyril Norwood, 1932, p. 144.

6. THE IMPOSSIBLE, — The British and Foreign Bible Society, 146 Queen Victoria Street, London, E. C. 4, 1932, p. 124:

Սիւնից

Երուսաղէմացի ազգայիններէն Ազն. Տիար Մերկեր 8. Մերկերեան նուիրեց 10 պ. ոսկի: Մեր մեծայարդ հայրենակցին սոյն երկրորդ նուէրը եւս կ'արձանագրենք շնորհակալութեամբ:

Բարեպաշտական

Եռնիքն Սիրիի Հայոց Հոգեւոր Հովիւ Տ. Մամբէր. Վրդ. Գալմատեանի միջոցաւ ստացուած են շնորհակալութեամբ, նոյն ֆաղափ մէջ բնակող նեւեւալ բարեպաշտ ազգայիններու կողմէ տրուած նուէրներ. —

Տիկ. Մարիմ Թոնամեանէ 10 օտար, Տիկ. Թումա Խաչատուրեանէ 5 ս., Տիկ. Մուսա Տապաղեանէ 3 ս., Տիկ. Լուսիա Մուրաշեանէ 1 ս., Տէր Եւ Տիկ. Մելգոնեանէ 6-5 ս., Եւ Պ. Աւետիսեանէ 5 ս.:

Եռուսաղէմէ Տիկ. Վեդիքէ Գալմատեան մէկ թիթեղ ձէք նուիրած է Ս. Գլխաղի համար:

Proprietor — His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor — Father Karekine Bulbulian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.